

Kotowicz, Piotr N.

Stan i potrzeby badań nad wczesnośredniowiecznym ciałopalnym obrzędkiem pogrzebowym na terenie województwa lubelskiego

Archeologia Polski Środkowowschodniej 7, 156-172

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIOTR N. KOTOWICZ

STAN I POTRZEBY BADAŃ NAD WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM CIAŁOPALNYM OBRZĄDKIEM POGRZEBOWYM NA TERENIE WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO*

Problematyka zawarta w tytule niniejszego szkicu była dotąd marginesowo traktowana w literaturze archeologicznej dotyczącej okresu wczesnego średniowiecza na interesującym nas obszarze (por. S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 26). O ile pozostała część ziem polskich doczekała się syntetycznych artykułów podsumowujących stan wiedzy nad ciałopalnym obrzędkiem pogrzebowym (por. A. Tyniec, H. Zoll-Adamikowa 1990; J. Kalaga 1994a; K. Wachowski 1997; H. Zoll-Adamikowa 1997; K. Bieńkowska 1998; M. Dulinicz 1998; W. Łosiński 1998), o tyle na dobrą sprawę jedynym, wyczerpującym omówieniem tej problematyki obejmującym m.in. tereny województwa lubelskiego są, mające już ćwierć wieku, prace H. Zoll-Adamikowej (1975; 1979). Sytuacja ta powoduje, że wyjątkowe na obszarze ziem polskich, ze względu na znaczne nagromadzenie reliktywów interesujących nas tutaj obiektów tereny, są marginalnie traktowane przez badaczy próbujących tworzyć nowe wizje dróg rozwoju pogańskich zwyczajów pogrzebowych Słowian, którzy opierają się jedynie na ustaleniach wspomnianej wyżej badaczki (por. np. W. Łosiński 1998, ryc. 3). Celem artykułu jest więc nakreślenie historii i stanu badań nad tym interesującym problemem zwłaszcza, że już po publikacji prac H. Zoll-Adamikowej, na terenie województwa lubelskiego przeprowadzono szereg prac wykopaliskowych na obiektach sepulkralnych związanych z obrzędowością przedchrześcijańską.

Aktualne województwo lubelskie, zajmuje obecnie znaczne połacie wschodnich terenów ziem Polski, a w jego składzie, po reformie administracyjnej kraju znalazły się dawne województwa: bialsko-podlaskie (bez pow. Łosice), chełmskie, lubelskie, zamojskie, część tarnobrzeskiego (pow. Janów Lubelski oraz gminy: Annapol, Gościeradów, Trzydnik Duży, Szastarka w powiecie krańickim) i część siedleckiego – pow. Łuków i gmina Kłoczew.

Ten stosunkowo rozległy obszar, obejmuje generalnie trzy główne prowincje fizjograficzne: wschodnią

część Nizin Środkowopolskich, pas tzw. Wyżyn południowo-wschodnich oraz zachodnią część Polesia. Południowa część województwa znajduje się również w ramach kolejnej, odrębnej jednostki fizjograficznej: Podkarpacia Północnego, natomiast wschodnia należy do terenu przejściowego tzw. Polesia Wołyńskiego oraz fragmentu Wyżyny Wołyńsko-Podolskiej (J. Kondracki 1998).

Teren ten budził zainteresowanie archeologów-amatorów już w XIX wieku. Ich baczna uwagę zwracały głównie, oprócz grodzisk, *starożytne kopce*, na których pozostałości natrafiali podczas wędrówek krajoznawczych. Pierwszą wzmiankę o odkryciu cmentarzysk kurhanowych na Lubelszczyźnie zanotował już na początku XIX stulecia Mikołaj Stworzyński, archiwista i historyk Ordynacji Zamojskiej, rejestrując kopce w Guciowie, pow. Zamość i Lipsku-Polesiu, pow. Zamość (J. Gurba, R. Orłowski 1956, s. 69–70). Ponad pół wieku później na północy interesującego nas obszaru ks. A. Pleszczyński, proboszcz w Międzyrzeczu Podlaskim, rozkopuje w 1877 r. m.in. kurhan w Berezie, pow. Białą Podlaska, w którym wystąpiła *łokciowa warstwa próchnicy, zdaje się ze spróchniałych kości* (S. Żółkowski 1988, s. 10, 27). Niespotykaną aktywnością w badaniach kurhanów, wykazał się natomiast dr W. Olechnowicz. Kierując się wskazówkami miejscowej ludności, w której świadomości przechowały się i utrwaliły opowieści o tatarskich lub szwedzkich mogiłach, w latach osiemdziesiątych XIX wieku odkrył i przebadał nekropole dziś już niejednokrotnie nieistniejące. Były to cmentarzyska w Babie, pow. Opole Lubelskie, Lipniaku, pow. Opole Lubelskie, Lublinie-Ponikwodzie, pow. Lublin, Mętowie, pow. Lublin, Skokowie, pow. Opole Lubelskie, Stawie, pow. Chełm i Zemborzycach, pow. Lublin. Kurhany te w większości posiadały warstwę ciałopalenia pod nasypem, jak opisywał Olechnowicz – ... *na podstawie na ziemi nieruszanej znajdowały się ślady ogniska* – i były zwykle bardzo skromnie lub całkowicie pozbawione wyposażenia (W. Olechnowicz 1897; S. No-

* Artykuł ten jest zmodyfikowanym i znacznie rozszerzonym rozdziałem pracy magisterskiej pt. *Woda w słowiańskich wyobrażeniach o zaświatach. Z badań nad wczesnośredniowiecznym ciałopalnym obrzędkiem pogrzebowym na terenie województwa lubelskiego* (P. Kotowicz 2002), napisanej pod kierunkiem dr. hab. A. Rozwałki i obronionej w Katedrze Archeologii UMCS w 2002 roku.

sek 1957, s. 15–16). W latach 1911–1912, podczas penetracji dorzecza Chodla, kurhany w Babie i Skokowie badał również Z. Rybka (1914, s. 81–82; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 43–48, 218–220).

Sprzyjające warunki do podjęcia kolejnych badań zaistniały dopiero po burzliwym okresie I wojny światowej i odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Dzięki aktywności Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych na Lubelszczyźnie M. Drewki w latach dwudziestych przeprowadzono wykopaliska w Lipsku–Polesiu, pow. Zamość (S. Hoczyk-Siwkova 1999, s. 114: poz. 43). W latach 1922–1923 przebadano siedem z ponad siedemdziesięciu kurhanów, a po II wojnie światowej, w ramach programu badań nad Grodami Czerwieńskimi, jeszcze trzydzieści jeden (M. Drewko 1953; 1956; 1957; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 157–158; M. Kara 1996, s. 395). W 1924 roku, M. Drewko przeprowadził jeszcze badania sondażowe na cmentarzysku kurhanowym w Łopienniku Górnym, pow. Krasnystaw, na którym zarejestrował trzy kopce (H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 172; S. Hoczyk-Siwkova 1999, s. 115: poz. 58). Wspomniano wyżej o powojennych badaniach w Lipsku–Polesiu, przeprowadzonych w ramach projektu badań nad Grodami Czerwieńskimi. Nie była to jedyna tego typu inicjatywa związana z tą kompleksową akcją. W 1954 roku K. Żurowski i G. Mikołajczyk przekopali częściowo duży kurhan zwany „Księżycową Mogiłą” leżący na terenie wsi Husynne, pow. Hrubieszów (K. Żurowski, G. Mikołajczyk 1955; S. Nosek 1957, s. 327; A. Poppe 1958, s. 267–268; S. Hoczyk-Siwkova 1999, s. 114: poz. 34). Niejako podsumowaniem stanu wiedzy do połowy lat pięćdziesiątych XX wieku, na temat cmentarzysk ciałopalnych na Lubelszczyźnie, stała się monumentalna praca S. Noska pt.: *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu* (1957), w której autor umieszcza nie tylko stanowiska znane z dawniejszej literatury, ale i szereg kopców domniemanych, o których informacje zebrał z przeróżnych mniej lub bardziej lokalnych i trudno dostępnych periodyków (tamże, s. 131–136, 367–381). Oprócz nekropoli znanych z badań Olechnowicza, Rybki, Drewki, czy Żurowskiego, znalazły się tam również cmentarzyska w Białce, pow. Krasnystaw oraz Krzczonowie, pow. Lublin (tamże, s. 328–329). S. Nosek, na podstawie związków morfologicznych mogił lubelskich, wiązał ludność wznoszącą te kurhany z odłamem plemienia Wiślan, dając tym samym pierwszą interpretację etnogenetyczną wczesnośredniowiecznego ciałopalnego, obrządku pogrzebowego (tamże, s. 136). Podobnym w zamierzeniu, lecz ograniczającym się jedynie do terenu powiatu chełmskiego, był artykuł S. Skibińskiego (1961), w którym autor uzupełnia w znaczący sposób bazę źródłową zebraną przez S. Noska. Cmentarzyska z Lubelszczyzny znalazły się również

w pierwszej monografii dotyczącej ciałopalnego obrządku pogrzebowego na terenie Polski pióra J. Kostrzewskiego. W swej pracy pt.: *Obrządek pogrzebowy plemion polskich i Słowian północno-zachodnich* (1960) autor umieszcza stanowiska z Lipska, Łopiennika Górnego i Mętowa (tamże, s. 31). Krótkiego omówienia wczesnośredniowiecznych cmentarzysk ciałopalnych z Lubelszczyzny dokonała również T. Wąsowicz (1961, s. 219–222).

W końcu lat 50., a także w latach 60. i 70. XX wieku, badaniami objęto największy kompleks kurhanowy na Lubelszczyźnie – w Guciowie, pow. Zamość – zwerifikowany i zinwentaryzowany w 1959 roku (J. Machnik 1961, s. 95–99). Wcześniej, w 1955 roku, na zlecenie M. Drewki, wykonano plany hipsometryczne nekropoli guciowskich (J. Fellmann 1967, s. 29, 46–48, tabl. XXVI–XXVII). Wykopaliska na stanowiskach prowadzili badacze związani z Zakładem Archeologii Małopolski IHKM PAN w Krakowie: J. Machnik, A. Kulczycka-Leciejewiczowa, R. Rogozińska-Goszczyńska oraz H. Zoll-Adamikowa i S. Alfawicka. Guciów ma szczególne znaczenie w badaniach nad rytuałem pogrzebowym pogańskich Słowian. Po pierwsze, zarejestrowanych tutaj sześć stanowisk kurhanowych leży w zasięgu lasu, o którym wiemy, iż od XVI wieku w zasadzie nie zmienił swej powierzchni, będąc terenem łowieckim i swoistym „miejszem rekreacji” rodu Zamojskich, co spowodowało, że nekropole te są doskonale zachowane. Po drugie, odkryto tutaj również zespół osadniczy, składający się z rozległego grodziska oraz trzech osad, datowanych w przybliżeniu na IX–XI wiek, co daje doskonałe możliwości do analizy wzajemnych powiązań między tymi stanowiskami (H. Zoll-Adamikowa 1974; 1975, s. 80–91; 2000; S. Hoczyk-Siwkova 1999, s. 113–114: poz. 23–28). Nekropole guciowskie liczą w sumie dwieście siedem kopców – na każdej z nich zbadano część jednego kurhanu. Na stanowisku 6, liczącym siedemdziesiąt cztery kurhany zbadano dwadzieścia trzy kopce, zawierające głównie ciałopalne pochówki kultury trzcinieckiej. W czterech nasypach kurhanów brązowych wystąpiły wtórnie wkopane ciałopalne groby wczesnośredniowieczne, natomiast jeden kurhan był wyłącznie wczesnośredniowieczny (R. Rogozińska 1961; R. Rogozińska-Goszczyńska 1964; 1965; H. Zoll-Adamikowa 1991, s. 188). Materiały kostne pozyskane w trakcie wykopalisk w Guciowie stały się przedmiotem analizy antropologicznej przeprowadzonej przez K. Kaczanowskiego (1974). Przedmiotem badań były również węgle drzewne z kilku kurhanów w Guciowie, na których podstawie stwierdzono, że stosy pogrzebowe przygotowywano w przewodzie z sosny i buka (B. Pawlikowa 1974). W tym samym okresie aktywność terenowa J. Gurby doprowadziła do weryfikacji kilku stanowisk badanych w XIX wieku jeszcze przez

W. Olechnowicza, jak i odkrycia kilku całkiem nowych. Jednym z tych stanowisk, weryfikowanym przez J. Gurbę wraz z L. Gajewskim było cmentarzysko w Kijanach Kościelnych, pow. Lubartów. Przekopano tutaj jedną ćwiartkę dużego kurhanu, na stanowisku (?) badanym przez Olechnowicza w 1896 roku. (L. Gajewski, J. Gurba 1959; 1960, s. 87–88; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 103–104; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 114: poz. 35). J. Gurba przeprowadził również weryfikację stanowiska w Łopienniku Górnym, stwierdzając że kurhany zostały niemal całkowicie zniwelowane przez orkę. Podobnie było w Mętowie, pow. Lublin, gdzie zachował się tylko jeden kopiec, pozostałe były już prawie kompletnie rozorane (J. Gurba 1958; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 172–174). Podobnie lakoniczne informacje posiadamy o cmentarzyskach w Babie, pow. Opole Lubelskie, Krzczonowie, pow. Lublin, Skokowie pow. Opole Lubelskie i Wirkowicach, pow. Krasnystaw weryfikowanych przez J. Gurbę; Jarosławcu, pow. Hrubieszów odkrytym przez Z. Ślusarskiego oraz Pobołowicach w powiecie chełmskim, badanym przez A. Kutylowskiego (J. Gurba 1952, s. 165; 1953; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 43–48, 99–100, 190–191, 218–220, 252; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 116: poz. 69, 76). W 1965 roku S. Hoczyk przebadła również jeden kurhan w Horodyszczu, pow. Włodawa (S. Hoczyk 1968, s. 69; H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 15, 164; 1975, s. 275; W. Kozak-Zychman, P. N. Kotowicz, D. Tereszczuk 2005).

Omówione wyżej obiekty zostały wymienione w artykule J. Gurby, na temat osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Wyżynie Lubelskiej, gdzie równolegle przedstawiono mapę ciałopalnych kurhanów wczesnośredniowiecznych na tle kopców niedatowanych (J. Gurba 1968, s. 48–51 oraz ryc. 6). Część niepublikowanych materiałów pochodzących z grupy kurhanów w okolicach Skokowa, pow. Opole Lubelskie, rozkopanych przez amatorów na początku lat trzydziestych, przedstawił A. Gardawski w swej monografii Chodlika (A. Gardawski 1970, s. 19, tabl. 49: m–p). W rozważaniach nad pograniczem polsko-ruskim we wczesnym średniowieczu, na temat kurhanu w Husynnem, wypowiedział się również A. Nowakowski, datując go, wbrew wcześniejszym ustaleniom, na VIII–IX wiek (A. Nowakowski 1972, s. 98–99). Warto nadmienić, iż kilka stanowisk kurhanowych z Lubelszczyzny (m.in. Krzczonów, Mętów) znalazło się w popularnym *Przewodniku archeologicznym po Polsce*, autorstwa J. Gąssowskiego i A. Kempistego (1973).

Wszystkie przytoczone tutaj stanowiska zostały szczegółowo przeanalizowane w dogłębnym, dwutomowym studium autorstwa H. Zoll-Adamikowej pt.: *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski* (1975 – t. I: *Źródła*; 1979 – t. II: *Analiza*.

Wnioski). W sumie autorka zarejestrowała ich ogółem dwadzieścia, wzbogacając je liczbą szesnastu cmentarzysk domniemanych. Większość z owych dwudziestu stanowisk badaczka datowała na II fazę wczesnego średniowiecza obejmującą okres od połowy VII po schyłek X wieku. Tylko niektóre kurhany z Guciowa, Lipska i Tarnogóry, pow. Krasnystaw umiejscawia w początkach III fazy wczesnego średniowiecza czyli u schyłku X i początku XI wieku (H. Zoll-Adamikowa 1979, ryc. 57–59). Wszystkie nekropole z Lubelszczyzny H. Zoll-Adamikowa zaliczyła do wyróżnionej przez siebie strefy C (tzw. kurhanowej) słowiańskiego, ciałopalnego obrządku pogrzebowego. Ciągnie się ona po obu stronach pasma Sudetów i Karpat, od górnego Połabia i Nadodrza na zachodzie poprzez dorzecze górnej i środkowej Wisły, po dorzecze górnego i środkowego Bugu na wschodzie. Północna jej granica na Lubelszczyźnie sięga, wedle autorki, krawędzi Wyżyny Lubelskiej i dolnego Wieprza. Prowincja ta charakteryzuje się dominowaniem popielnicowych pochówków nakurhanowych, czasem też podkurhanowych, ubogim wyposażeniem grobowym oraz występowaniem czworobocznych konstrukcji drewnianych przy obwodzie kurhanu (tamże, s. 222–224). W tym samym okresie powstała druga monumentalna praca dotycząca problematyki wczesnośredniowiecznej kultury słowiańskiej obejmująca również interesujący nas obszar. Była nią *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej* A. Żakiego (1974), w której autor wymieniając przede wszystkim najbardziej charakterystyczne cmentarzyska w Lipsku i Guciowie, korzysta w głównej mierze z ustaleń H. Zoll-Adamikowej. Jest ona autorką terminu *Lipisko–Kornatka*¹, zastosowanego na określenie zgrupowań niewielkich wczesnośredniowiecznych kopców z warstwą ciałopalenia, charakterystycznych dla Małopolski południowej i południowo-wschodniej, a stanowiących przeciwieństwo dużych odosobnionych kurhanów typu Kopiec Krakusa (A. Żaki 1974, s. 115–124; M. Kara 1996, s. 295). Prace H. Zoll-Adamikowej zamknęły pewien okres badań nad słowiańską obrzędowością pogrzebową. Sformułowane w nich wnioski i postulaty badawcze, wsparte nowymi ustaleniami metodycznymi odnośnie problemu prowadzenia wykopalisk na cmentarzyskach kurhanowych (por. H. Zoll-Adamikowa 1976), szeroko przyjęły się wśród archeologów zajmujących się okresem wczesnego średniowiecza, co odbiło się na pewnej poprawie prezentacji źródeł archeologicznych pozyskanych w trakcie prac badawczych. Czy to stwierdzenie odnosi się również do terenów objętych przez aktualne woje-

¹ A. Żaki przypisuje stworzenie tego terminu H. Zoll-Adamikowej, lecz w przytoczonym przez niego jej artykule (H. Zoll-Adamikowa 1965, s. 480) brak jeszcze tej informacji. Wcześniej była także autorką terminów: kurhany typu kopiec Krakusa oraz typu Kornatka (H. Zoll-Adamikowa 1962, s. 138, przyp. 16).

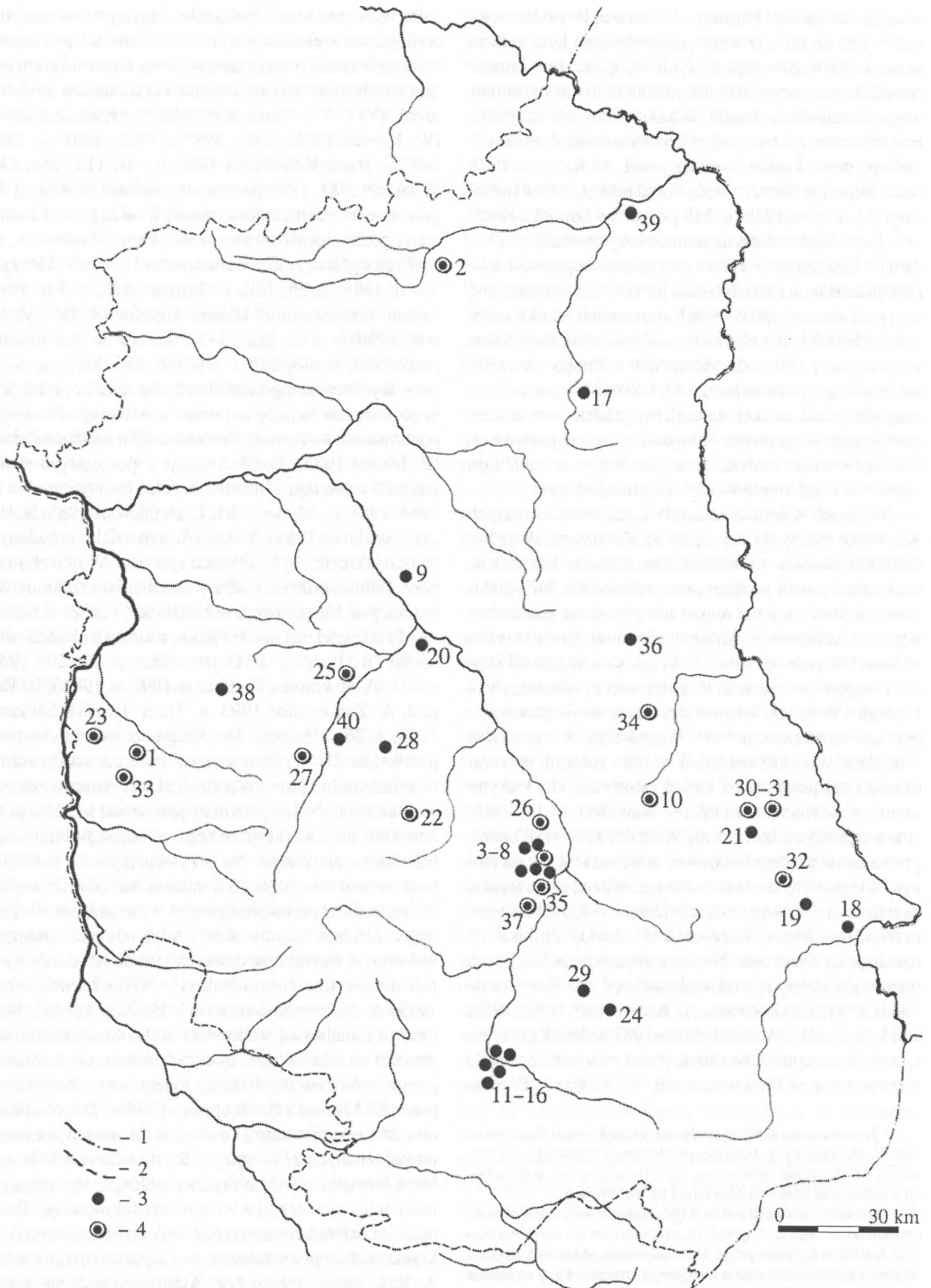
wództwo lubelskie? Niestety nie zawsze. Powodem tego jest być może fakt, iż większość nekropoli była badana przez archeologów zajmujących się generalnie innymi epokami, co oczywiście nie usprawiedliwia ogólnikowego traktowania źródeł wczesnośredniowiecznych. Przykładem może być tutaj stanowisko w Majdanie Krężnickim, pow. Lublin, badane przez A. Kloss w 1978 roku, które nie doczekało się dotąd jakiegokolwiek publikacji (M. Libera 1988, s. 249 przyp. 8 – tam jako Krężnica Jara i błędne dane na temat osoby prowadzącej badania). Cmentarzysko liczy trzydzieści kopców, z których przebadano jeden lub dwa kurhany, rejestrując pod nasypem duże skupisko węgla drzewnych i kilka przepalonych kości. Na obwodzie odkryto dwie zagłębione w całość jamy. Nie odkryto jednak żadnego materiału zabytkowego, pozwalającego wydatować stanowisko. Ze względu jednak na fakt, że kurhany pradziejowe są z reguły bogato wyposażone, możemy z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że mamy w tym wypadku do czynienia z nekropolą wczesnośredniowieczną².

W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku mamy do czynienia ze wzmożoną akcją badania kurhanów wczesnośredniowiecznych. Niestety na większości z nich podjęto prace ratownicze lub sondazowe, dokumentując z reguły nie więcej niż jeden–dwa kopce. Chlubnym wyjątkiem jest tutaj cmentarzysko w Mokrem, pow. Zamość. Nekropola ta, licząca 43 kopce, skupiona jest w trzech mniej więcej równoległych rzędach. Wskutek wzmożonej degradacji stanowisk, poprzez wybieranie piasku, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Zamościu zlecił w 1981 roku przeprowadzenie tutaj pomiarów i badań ratowniczych, którymi kierował A. Kutyłowski (W. Koman 1991, s. 144–145; tam wcześniejsza literatura). W latach 1981–1983 przeprowadzono prace pomiarowe, podczas których na jednym z kopców znaleziono ostrogę żelazną z zaczepami zagiętymi do wewnątrz (L. Gajewski 1983). Wtedy też przebadano wykopaliskowo trzy obiekty najbardziej narażone na niszczenie. Niestety stopień prezentacji tych materiałów daleki jest od doskonałości³ (A. Kutyłowski 1983; 1984; L. Gajewski, A. Kutyłowski 1981; 1982; 1983, s. 22–23). W latach 1986–1987 wskutek postępującego niszczenia stanowiska, prace ratownicze zostały wznowione pod kierownictwem W. Komana. Przeba-

dano wówczas sześć kurhanów, które po zakończeniu wykopalisk zrekonstruowano do wielkości pierwotnej i zabezpieczono przed zniszczeniem. Interesującym jest fakt zarejestrowania na cmentarzysku śladów późniejszych (XIV–XV wiek) obrzędów w typie „dziadów” (W. Koman 1986; 1987; 1987a; 1988; 1991, s. 146–164; S. Hoczyk-Siwkova 1999, s. 26, 115: poz. 61). W latach 1982–1984 badaniom poddano cmentarzyska położone na terenie miejscowości Białka, pow. Krasnostaw, gdzie zlokalizowano sześć skupisk kurhanów, liczących ogółem siedemdziesiąt trzy kopce (S. Hoczyk-Siwiek 1999, s. 26, 112; E. Mitrus 1993, s. 99). Przebadano tutaj w sumie dziesięć kopców (S. Hoczyk-Siwiek 1999, s. 112: poz. 3–7). Trzeba w tym miejscu podkreślić, iż mogiły z Białki nie doczekały się do tej pory wyczerpującego sprawozdania, poza opisem jednego kurhanu kultury ceramiki sznurowej z wtórnym pochówkiem wczesnośredniowiecznym na stanowisku 3 (E. Mitrus 1993). Ogólne relacje o pozostałych stanowiskach zawierają „Informatory Archeologiczne” z lat 1984–1985 (E. Mitrus 1984; Ł. Rejniewicz 1985; S. Hoczyk-Siwkova 1985). Kolejnym stanowiskiem badanym w tym okresie, było cmentarzysko w Wojciechowie, pow. Lublin, odkryte podczas badań powierzchniowych w lesie pod Nałęczowem w 1983 roku, liczące aktualnie ok. dwudziestu pięciu kurhanów, z których zbadano dwa kopce (B. Bargieł, J. Gurba 1985, s. 28–29; 1986, s. 151; A. Rakowska-Szklarczyk 1992, s. 19–20; B. Bargieł, A. Zakościelna 1995, s. 31; S. Hoczyk-Siwkova 1999, s. 26, 116: poz. 84). Fragment jednego kurhanu przebadala H. Wróbel w roku 1989 na stanowisku 5 w Wielkopolu, pow. Włodawa, które zostało odkryte w 1986 roku. Nekropola liczy jedenaście kopców położonych w lesie na skraju rozległego bagna Bubnów, dziś już nieco osuszonego. Na przylegającym do nekropoli polu ornym założono 10 sondaży, na których stwierdzono m.in. obecność osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Drobne spalone kości tutaj odkryte, mogłyby wskazywać na istnienie dalszych kurhanów, dziś już jednak doszczętnie rozoranych (H. Wróbel 1989; 1990; 1993; A. Rakowska-Szklarczyk 1992, s. 18–19). Wartościową inicjatywą środowiska archeologicznego z województwa lubelskiego, była inwentaryzacja kurhanów przeprowadzona na obszarze byłego woj. chełmskiego przez E. Mitrusa i B. Okupnego (1984). Doprowadziła ona do zweryfikowania i ustalenia lokalizacji wielu stanowisk znanych z literatury, jak i do odkrycia kilku całkiem nowych, wśród których znajdować się mogą potencjalnie cmentarzyska wczesnośredniowieczne. Badania z lat osiemdziesiątych XX stulecia, jak i starsze odkrycia zostały podsumowane w rozprawie magisterskiej A. Rakowskiej-Szklarczyk. Autorka skupiła się jednak przede wszystkim na zebraniu wszelkich informacji o interesujących nas nekropolach z literatury po roku 1979,

² W tym miejscu składam serdeczne podziękowania Paniom mgr mgr W. Misiewicz i M. Polańskiej z Muzeum Lubelskiego w Lublinie, za udostępnienie zachowanej, niestety szczerkowo, dokumentacji z badań oraz pomoc w poprawnej jej interpretacji.

³ Ostatnio część materiałów z tych badań została odkryta w archiwum po śp. mgr L. Gajewskim, przekazanych Katedrze Archeologii UMCS w Lublinie przez dr H. Gajewską. Aktualnie znajdują się one w opracowaniu autora niniejszego artykułu, który uzyskał je dzięki uprzejmości Pana dr. hab. J. Libery. Z tego miejsca dziękuje również Panu mgr. A. Kutyłowskiemu za zgodę na publikację tych materiałów.

Ryc. 1. Wczesnośredniowieczne ciałopalne cmentarzyska kurhanowe z obszaru województwa lubelskiego: 1 – granice państw; 2 – granice województwa lubelskiego; 3 – cmentarzyska o sprecyzowanej chronologii; 4 – cmentarzyska określone jako wczesnośredniowieczne. Numery na mapie odpowiadają numerom katalogowym.

stosując przy ich analizie model H. Zoll-Adamikowej. Praca nie wniosła jednak żadnych nowych, istotnych ustaleń dotyczących położenia, funkcjonowania i chronologii poszczególnych stanowisk (A. Rakowska-Szklarczyk 1992, s. 5–26).

Lata dziewięćdziesiąte przynoszą badania na kolejnych stanowiskach kurhanowych, w tym dwóch (Horodyszcze, pow. Włodawa i Zalesie, pow. Biała Podlaska) w północnej części województwa. Nekropole te należą do najciekawszych obiektów odkrytych ostatnio na terenie Polski. Cmentarzysko w Horodyszczu liczące dziś dziesięć kurhanów, było odkryte w listopadzie 1963 roku przez A. Hunicza i sondażowo badane przez S. Hoczyk (1968). Przez długi czas stanowisko to figurowało na liście cmentarzysk ciałopalnych domniemyanych (por. H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 275). Dopiero badania przeprowadzone przez J. Kalagę zmieniły ten obraz. Wykopaliskom poddano w sumie sześć kurhanów, z których dwa zostały założone jednocześnie i przykryte wspólnym nasypem. Być może jest to ślad jakiś obrzędów rodzinnych nie spotykanych dotąd na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych. Kurhany z Horodyszczu są wiązane przez autorkę badań do analogicznych zespołów grobowych (typ Gołowno)⁴ z terenu Słowiańszczyzny Wschodniej (J. Kalaga 1992; 1993; 1994a, s. 98–102, ryc. 2; 1994b; 1998; J. Tarasiuk 1995, s. 46–48; M. Bienia 1998; W. Kozak-Zychman, P. N. Kotowicz, D. Tereszczuk 2005; M. Miśkiewicz 2003, s. 95–98, ryc. 13–14). Jeszcze ciekawiej prezentuje się cmentarzysko w Zalesiu odkryte podczas badań AZP w 1985 roku. Zbadano tutaj trzy z trzydziestu jeden istniejących kopców datowanych, co jest nieco sensacyjne, na XII–XIII wiek (J. Kalaga 1994a, s. 97–102; 1994c; M. Miśkiewicz 2003, s. 109). Niestety wyniki badań obu cmentarzysk do tej pory nie zostały całościowo opublikowane.

W 1992 roku przeprowadzono wykopaliska na samotnym kurhanie w Koczowie, pow. Chełm. W kurhanie oprócz materiałów z doby plemiennej, odkryto również dwa wkopane na przełomie XI i XII wieku pochówki szkieletowe, z których jeden zawierał pozostałości trumny drewnianej i kilka gwoździ (W. Mazurek 1996; A. Bronicki, W. Mazurek 1996).

⁴ Typ ten, wyróżniony przez J. W. Kucharenkę, stanowią niewielkie cmentarzyska kurhanowe, składające się z reguły z dwóch – dziesięciu niezbyt dużych, okrągłych kopców, występujących najczęściej w parach: duży kurhan – mały kurhan. Charakteryzują się niskim położeniem, często na terenach podmokłych (błotach). Znaną są z terenu środkowego Bugu oraz górnego dorzecza Prypeci. Typ Gołowno datowany jest na VIII–X wiek. Interesujące, że do tego typu, zaliczony został również kurhan w Husynnem (Ü. V. Kucharenko 1961, s. 10–11, tabl. 13; 1968, s. 326–329; V. V. Sedov 1982, s. 95–96, tabl. 11; A. P. Mocja 1990, s. 70–71; 1996, s. 92, ryc. 1 – tam jako Gródek – Husynne).

Nekropola w Zemborzycach stan. 21/21, pow. Lublin, być może ta sama, którą w 1896 r. odwiedził W. Olechnowicz, stwierdzając istnienie kilkunastu kopców (W. Olechnowicz 1897, s. 54 – tam jako Wrotków) była badana w 1994 roku przez H. Taras z KA UMCS. Wyeksplorowano tutaj południowo-zachodnią ćwiartkę jednego z kurhanów (H. Taras 1994, s. 24–25, ryc. 1 – tam jako Lublin–Dąbrowa; 1998, s. 76; S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 26; 115: poz. 48). Niewykluczone także, że na ślad zniszczonego cmentarzyska kurhanowego natrafiono w trakcie badań na osadzie z okresu rzymskiego w Wytycznie, stan. 27, pow. Włodawa. Kilka z odkrytych tam obiektów zinterpretowano jako pozostałości po rowach przykurhanowych otaczających trzy lub cztery nieistniejące już kopce. Brak przepalonych kości nie wyklucza wedle autorów badań takiej interpretacji, gdyż mogłyby one ulec całkowitemu rozkładowi. W odkrytych „rowach” zarejestrowano kilka okrągłych zaciemnień, które wiąże się ze śladami palenia ognisk obrzędowych (T. Mazurek, W. Mazurek 1998, s. 139).

Ostatnie lata przyniosły badania jeszcze na dwóch stanowiskach uznanych za wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne. W 2001 roku J. Niedźwiedź przebadł dwie ćwiartki zniszczonego kurhanu na cmentarzysku w Czerniejowie, stan. 11, pow. Lubartów⁵, składającym się z około 5 kopców. Kurhan, wedle autora badań, usypano w XII–XIII wieku (!), na miejscu dawnej neolitycznej osady ceramiki grzebykowo-dołkowej. W jego nasypie wystąpiły nieliczne przepalone kości, sugerujące istnienie tutaj popielnicowego pochówku naturhowanego oraz materiał ceramiczny (J. Niedźwiedź 2001). Ostatnie, jak na razie badania na obiekcie kurhanowym, związanym z wczesnośredniowieczną, przedchrześcijańską obrzędowością pogrzebową, przeprowadził A. Bronicki na jednej ćwiartce kurhanu z liczącego trzy kopce cmentarzyska w Deputykach Królewskich Kolonii stan. 8, pow. Chełm. Kopiec ten, dość znacznych rozmiarów posiadał jamę przykurhanową, w której odkryto nieliczne fragmenty ceramiki, datowane na X wiek (A. Bronicki 2002)⁶. Wyniki badań obu tych stanowisk nie zostały jeszcze opublikowane.

Przedstawiając stan badań nie należy zapomnieć również o artykułach i pracach syntetycznych, które zawierają informacje na temat będący przedmiotem niniejszych rozważań. Dorobek Katedry Archeologii UMCS w Lublinie na polu badań cmentarzysk kurhanowych podsumował W. Szymański w artykule omawiającym wkład archeologów uniwersyteckich w poznanie

⁵ Za pomoc w dotarciu do dokumentacji z badań w Czerniejowie autor chciałby serdecznie podziękować Paniom mgr mgr E. Banasiewicz-Szykule i A. Stachyrze z WUOZ w Lublinie.

⁶ Za udostępnienie dokumentacji z badań w Deputykach Królewskich Kolonii, autor składa serdeczne podziękowania Panu mgr. A. Bronickiemu z Muzeum Chełmskiego w Chełmie.

starszych faz wczesnego średniowiecza (W. Szymański 1996, s. 257). Sporo miejsca nekropolom wczesnośredniowiecznym poświęca również w swym studium pt. *Małopolska północno-wschodnia w VI–X wieku S.* Hoczyk-Siwkova, która umieszcza większość cmentarzysk ciałopalnych z Lubelszczyzny w wyróżnionych przez siebie fazach chronologicznych: II i III (S. Hoczyk-Siwkova 1999, s. 20–21). W artykule podsumowującym stan badań nad okresem plemiennym w Małopolsce północno-wschodniej, ta sama badaczka wspomina o dwudziestu jeden badanych cmentarzyskach ciałopalnych (S. Hoczyk-Siwkova 2000, s. 450). Nekropole z północnej części województwa lubelskiego zostały szeroko przedstawione w artykule M. Miśkiewicz dotyczącym tamtejszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego (M. Miśkiewicz 2003, s. 95–98, 108–109). Przykładem wykorzystania jednego stanowiska z Lubelszczyzny do formułowania bardziej ogólnych wniosków jest artykuł H. Zoll-Adamikowej, omawiający problem usytuowania cmentarzy Słowian w środowisku, w którym autorka rozpatruje również przykład Guciowa (H. Zoll-Adamikowa 2000, s. 207–215). Znalezione w nasypach kurhanów z Lipska, Husynego oraz Mokrego, ostrogi z zaczepami haczykowatymi zagiętymi do wewnątrz zostały uwzględnione w monografiach tej kategorii zabytków opracowanych przez J. Żaka (1959; J. Żak, L. Maćkowiak-Kotkowska 1988) oraz K. Wachowskiego (1991). Podobnie było z żelaznym dzwoneczkiem z Wojciechowa, który znalazł się w opracowaniu wczesnośredniowiecznych dzwoneczków z ziem polskich, autorstwa T. Malinowskiego (1993, s. 104, 108). Dwa stanowiska z Lubelszczyzny – Lipsko i Guciów – znalazły się w monumentalnym *Słowniku Starożytności Słowiańskich* (H. Zoll-Adamikowa 1991; M. Kara 1996). Tematyka cmentarzysk kurhanowych z terenu wschodniej Polski znajduje również swe miejsce w publikacjach dotyczących środkowego Pobuża autorstwa badaczy ukraińskich (M. M. Kućinko 1993, s. 26–27; A. P. Mocja 1990, s. 70, 112 – katalog: poz. 1–7; 1996, s. 92, ryc. 1).

Jak widać z przedstawionej historii badań, tereny województwa lubelskiego wyróżniają się znacznym nagromadzeniem cmentarzysk kurhanowych, które możemy wiązać z ciałopalnym obrządkiem pogrzebowym. Jak dotąd nie odkryto tutaj grobów ciałopalnych z najstarszej fazy kultury słowiańskiej (por. M. Parczewski 1988), jednak ich odkrycie może być tylko kwestią czasu zwłaszcza, że podczas badań archeologicznych ujawniane są coraz częściej obiekty osadowe z tego horyzontu (por. np. A. Zakościelna, J. Gurba 1993). Aktualna baza źródłowa dotycząca interesującego nas problemu, liczy 40, bardziej lub mniej pewnych, wczesnośredniowiecznych cmentarzysk ciałopalnych (patrz Katalog oraz ryc. 1)⁷, na których zarejestrowano ogółem ponad 680

kopców. Badaniom poddano tutaj ok. 130 kurhanów, z czego aż 38 na nekropoli w Lipsku-Polesiu (por. M. Kara 1996). Znamienny jest jednak fakt, że aż 17 cmentarzysk posiada chronologię określoną jedynie jako wczesnośredniowieczna. Do ogólnej liczby cmentarzysk pewnych można w tej chwili dodać przynajmniej 54 zgrupowania kopców, które określamy jako cmentarzyska domniemane⁸ (ryc. 2).

Dość konkretne dane posiadamy odnośnie położenia analizowanych cmentarzysk. Tylko sześciu z nich nie udało odnaleźć się w terenie, prawdopodobnie uległy one całkowitej destrukcji (por. kat. nr 23, 26, 31, 34, 35, 37). Pozostałe położone są we wszystkich strefach wysokości względnej, od terasy zalewowej po czapę kulminacji lub grzbiet wododziału (por. H. Zoll-Adamikowa 1979, s. 83). Najniżej, na terasie zalewowej lub pograniczu terasy zalewowej i nadzalewowej zlokalizowanych jest sześć cmentarzysk (nr kat. 2, 17, 29, 30, 36, 39), co wynika w głównej mierze z usytuowania ich w nizinnym krajobrazie. Dziewiętnaście⁹ kolejnych (czyli niecałe 50%) usytuowano na stokach niezbyt stromych wzniesień, lub wysuniętych w dolinę niewielkich cyplach. Większość z nich zlokalizowano w mezoregionach geograficznych, charakteryzujących się dość dużymi wysokościami względnymi. Na wyższych stokach wzniesień i krawędzi wysoczyzny położone są cztery stanowiska kurhanowe (nr kat. 6–9), związane z mezoregionami geograficznymi o wybitnie już pagórkowatym charakterze. W takim krajobrazie zlokalizowano również pozostałe cztery cmentarzyska (nr kat. 4–5, 10, 32), położone na czapie kulminacji lub grzbiecie wododziałowym. Zależności między usytuowaniem cmentarzysk a rzeźbą terenu na obszarze województwa lubelskiego, doskonale korespondują z wynikami podobnych dociekań, dotyczących pozostałych wczesnośrednio-

informacje, dotyczące omawianej problematyki. W spuściźnie po śp. L. Gajewskim odnalazły się materiały i dokumentacja z badań w Szczekarkowie, pow. Lubartów, które pozwalają łączyć odkryty tam kurhan z wczesnośredniowiecznym, ciałopalnym obrządkiem pogrzebowym (por. M. Wiśniecka 2001). Na marginesie rozważań nad zabytkami starowęgierskimi na obszarze ziem polskich, opublikowano również wyniki badań kurhanu w Haliczanach, pow. Chełm (A. Bronicki, M. Michalik, M. Wołoszyn 2003), będącego mogiłą kultury trzcinieckiej, wykorzystaną wtórnie w okresie plemiennym wczesnego średniowiecza.

⁸ Za domniemane wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne uznano jedynie te zgrupowania kopców, które za takie uznane zostały w literaturze (por. W. Olechnowicz 1897; M. Drewko 1921; 1924–1925; S. Nosek 1957; S. Skibiński 1961; 1970; J. Gurba 1968, s. 51; H. Zoll-Adamikowa 1971; 1974; 1975; 1979; J. Gąssowski, A. Kempisty 1973; E. Mitrus, B. Okupny 1984; S. Gołub 1987; W. Ratajczak 1987; S. Żólkowski 1988; Z. Wichrowski 1994; 1999; J. Niedźwiedz, W. Koman 1996; T. Mazurek, W. Mazurek 1998; S. Hoczyk-Siwkova 1999; W. Koman, 1999; Materiały WUOZ Lublin – teczka Komasyce, Pusznio Skokowskie i Stróża).

⁹ Są to cmentarzyska opatrzone numerami katalogowymi: I/1, I/3, I/11–16, I/18–21, I/24–25, I/27–28, I/33, I/38, I/40.

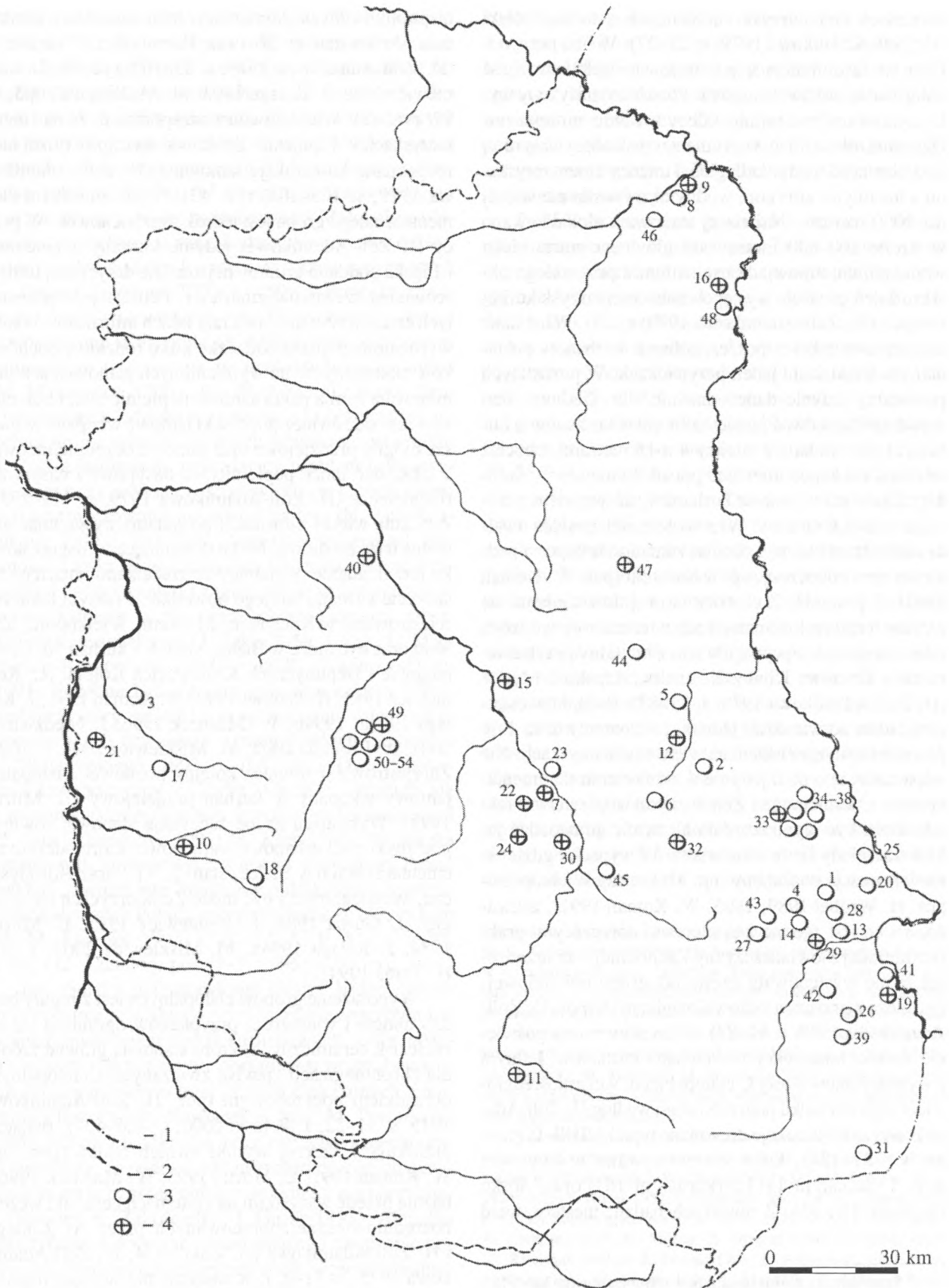
⁷ Już po oddaniu artykułu do druku ukazały się kolejne, istotne

wiecznych cmentarzysk ciałopalnych z terenu Polski (H. Zoll-Adamikowa 1979, s. 21–27). W obu przypadkach strefą dominującą jest terasa nadzalewowa oraz dolne partie stoków wzniesień. Pozostałe strefy były wykorzystywane w stopniu zdecydowanie mniejszym. Ogromną rolę w lokalizacji cmentarzysk odgrywała również obecność wody. Odległości między cmentarzyskami a lokalnymi arteriami wodnymi wynosiła nie więcej niż 2000 metrów. Najwięcej stanowisk zlokalizowano w strefie 100–600 metrów od głównego nurtu cieku wodnego, co odpowiada ustaleniom z pozostałego obszaru zajętego strefą występowania cmentarzysk kurhanowych (H. Zoll-Adamikowa 1979, s. 28). Pełne dane dotyczące wielkości poszczególnych kurhanów posiadamy w trzydziestu jeden przypadkach. W pozostałych posiadamy jedynie dane odnośnie albo średnicy albo wysokości kopców. Przeciętna średnica kurhanów z Lubelszczyzny waha się między 4 a 15 metrami, chociaż zdarzają się kopce mierzące ponad 20 metrów¹⁰. Średnia zachowana wysokość kurhanów zamyka się w przedziale 0,5–2,0 metrów. Większość z nich posiada owalny bądź okrągły kształt, chociaż zdarzają się kopce o podstawie czworobocznej, np. w Mokrem (por. W. Koman 1991). Z pracy H. Zoll-Adamikowej dowiadujemy się jedynie o czterech stanowiskach z terenu województwa lubelskiego, gdzie wystąpiły rowy lub jamy przykurhanowe – Guciów, Kijany Kościelne, Lipsko i Mętów (H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 81–82). Badania w ostatnich latach potwierdziły jednak, że elementy te są dość powszechnym zjawiskiem na wielu cmentarzyskach. Nie wspomina się o nich jedynie w odniesieniu do cmentarzysk w Czerniejowie i Zemborzycach, przy czym fakt taki może być wynikiem lakonicznych sprawozdań jakich doczekały się te stanowiska. W wypadku gdzie takie informacje posiadamy (np. Mokre czy Wielkopole – por. H. Wróbel 1989; 1993; W. Koman 1991), zauważono – co jest zgodne z ustaleniami dotyczącymi praktycznie całej Słowiańszczyzny Zachodniej – że urządzenia te nie występowały często od strony południowej, być może z przyczyn kultowo-magicznych (por. H. Zoll-Adamikowa 1979, s. 81–82). Kilka słów należy poświęcić również konstrukcjom wewnątrz kurhanów. Jednym z wyznaczników strefy C ciałopalnego, wczesnośredniowiecznego obrządku pogrzebowego według H. Zoll-Adamikowej są konstrukcje drewniane typu I i III/B–C (tamże, s. 222–224), które zarejestrowano w Guciuwie stan. 1 (kurhan nr 11) i 5 (kurhan nr 161) oraz Lipsku (kurhany 27 i 45). Z nowszych badań, niestety dotąd

niepublikowanych, konstrukcje takie znane są z Białki, stan. 5, kurhan nr 36 oraz Horodyszczu, kurhan 4 (H. Zoll-Adamikowa 1979, s. 85–103, ryc. 38; Ł. Rejniewicz 1985; J. Kalaga 1993; M. Miśkiewicz 2003, s. 97, ryc. 13). Warto również przypomnieć, że na cmentarzyskach w Lipniaku i Skokowie wystąpiły bliżej nierozpoznane konstrukcje kamienne (H. Zoll-Adamikowa 1979, s. 103–104, ryc. 43). Najistotniejszym elementem całego grobu jest jednak sam pochówek. W pracy H. Zoll-Adamikowej jedynie kurhany z Guciuwa i Lipska poddano gruntownej analizie dotyczącej umiejscowienia szczątków zmarłego. Publikacje z pozostałych cmentarzysk nie zawierały takich informacji. Wśród wyróżnionych przez badaczkę kilku rodzajów pochówków ciałopalnych, na wymienionych stanowiskach dominowała forma nakurhanowa-popielnicowa, obok niej zdarzały się również pochówki jamowe wkopane w starsze mogiły pradziejowe oraz jamowe bezpopielnicowe, a także być może popielnicowe nasypowe i nasypowe rozproszone (H. Zoll-Adamikowa 1979, s. 119–133). Znacznie więcej informacji posiadamy dysponując aktualną bazą źródłową. Nadal dominującą formą pochówku jest składanie popielnicy ze szczątkami zmarłego na szczycie kurhanu lub jego obwodzie. Praktyki takie zarejestrowano w Koczowie, Mokrem, Wielkopole, Zalesiu oraz być może w Białce, stan. 5 – kurhan 10, Czerniejowie i Deputyczach Królewskich Kolonii (Ł. Rejniewicz 1985; H. Wróbel 1990; W. Koman 1991; J. Kalaga 1994a; 1994b; W. Mazurek 1996; J. Niedźwiedz 2001; A. Bronicki 2002; M. Miśkiewicz 2003, s. 109). Zarejestrowano również kolejny pochówek ciałopalny jamowy wkopany w kurhan pradziejowy (E. Mitrus 1993). Wybijającą grupę zaczynają stanowić również pochówki podkurhanowe warstwowe, które odkryto na cmentarzyskach w Białce, stan. 2, 5 i 7 oraz Horodyszczu, Wojciechowie i być może Zemborzycach (B. Bargieł, J. Gurba 1985; Ł. Rejniewicz 1985; E. Mitrus 1984; J. Kalaga 1994a; M. Miśkiewicz 2003, s. 97; H. Taras 1994).

Wyposażenie grobów ciałopalnych jest z reguły bardzo ubogie i większości przypadków ogranicza się do znalezisk ceramicznych, które stanowią główne źródło dla chronologizacji zjawisk związanych z ciałopalnym obrządkiem pogrzebowym (por. H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 11–22; J. Poleski 2000, s. 426–427). Badacze publikujący szerzej wyniki swoich badań (por. np. W. Koman 1991; E. Mitrus 1993; W. Mazurek 1996), bazują przede wszystkim na systemach ceramiki wczesnośredniowiecznej opracowanych przez A. Żakiego i H. Zoll-Adamikową (A. Żaki 1974; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 11–23), w zasadzie nie stosując najbliższej terytorialnie propozycji S. Hoczyk (1979), a dotyczącej datowania ceramiki lubelskiej. Wspomniana autorka, na podstawie swych wieloletnich badań, opraco-

¹⁰ Są to kurhany w Husynnem, pow. Hrubieszów (nr kat. I/18), Kijanach Kościelnych (nr kat. I/20), Lublinie-Ponikwodzie (nr kat. I/25) oraz być może w Wirkowicach (nr kat. I/37), gdzie podobno zarejestrowano kopce wielkości 50 metrów ?! (H. Zoll-Adamikowa 1975).

Ryc. 2. Domniemane wczesnośredniowieczne ciałopalne cmentarzyska kurhanowe z obszaru województwa lubelskiego: 1 - granice państw; 2 - granice województwa lubelskiego; 3 - domniemane cmentarzyska kurhanowe; 4 - domniemane cmentarzyska kurhanowe, których nie udało zlokalizować się w terenie.

wała ostatnio nową propozycję chronologiczną dla Lubelszczyzny plemienną, wiążąc główne typy ceramiki ze stanowisk z tzw. zabytkami przewodnimi, które mają pełnić rolę niezależnych wyznaczników poszczególnych wyróżnionych faz. Materiały z cmentarzysk kurhanowych wiąże z fazami: II – datowaną na VIII – 1. połowę IX wieku oraz III, dla której przyjęto przedział: 2 połowa IX–X wiek (S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 18–21). Należy jednak podkreślić, że wśród sporej grupy archeologów istnieje wysoki pesymizm co do możliwości szerszego wykorzystania ceramiki w chronologizacji stanowisk wczesnośredniowiecznych w Polsce (2000, s. 427), co potwierdza niestety przykład obiektów sepulkralnych, które z reguły mimo zastosowanych systemów datowane są nadal w szerokich ramach czasowych¹¹. Mało danych posiadamy również odnośnie ilości naczyń w poszczególnych kurhanach. Wydaje się jednak, że omawiany obszar nie różnił się szczególnie pod tym względem od reszty terenów wchodzących w skład strefy C. Wskazuje na to przykład jednego z pełniej opublikowanych cmentarzysk – w Mokrem, gdzie w każdym z kurhanów odkryto pozostałości od dwóch do sześciu naczyń (H. Zoll-Adamikowa 1979, s. 143–144; W. Koman 1991). Jedynie na nekropoli w Horodyszczu, w trzech kurhanach odkryto szczątki ponad trzydziestu naczyń, po kilkanaście w jednym. Jest to jednak sytuacja wyjątkowa (J. Kalaga 1994a, s. 101–102, ryc. 2).

Niezwykle ubogo prezentuje się także inwentarz zabytków pozaceramicznych, co również charakterystyczne jest dla strefy C (por. H. Zoll-Adamikowa 1979,

s. 150–151). Na pierwszy plan wysuwają się tutaj przede wszystkim trzy ostrogi z zaczepami haczykowatymi zaagiętymi do wewnątrz, odkryte w Husynnem, Lipsku-Polesiu oraz Mokrem (K. Żurowski, G. Mikołajczyk 1955, s. 254, ryc. 7d; Żak J. 1959, s. 79; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 159, ryc. 5d; L. Gajewski 1983), które zostały przeanalizowane w monografiach tej kategorii zabytków autorstwa J. Żaka i K. Wachowskiego. Pierwszy z nich datował pierwotnie ostrogi z Husynnego¹² i Lipska na połowę VII stulecia (Żak J. 1959, s. 79) następnie na połowę wieku VIII, zaliczając je do swego technotypu III:2B (J. Żak, L. Maćkowiak-Kotkowska 1988, s. 31, 71) natomiast okaz z Mokrego przyporządkował do technotypu III:2A, datując na VII/VIII wiek (tamże, s. 31, 75–76). K. Wachowski zalicza wszystkie te ostrogi do swych odmian B–C grupy III, datując je na lata 725–800 (K. Wachowski 1991, s. 86–91, 101, ryc. 13; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 20). Tak ścisła chronologia tej odmiany ostróg z zaczepami zaagiętymi do środka jest jednak na obecnym etapie badań nie do utrzymania. Wskazują na to coraz liczniejsze odkrycia analogicznych egzemplarzy datowanych na IX, a nawet 1. połowę X wieku (por. M. Błoński 2000, s. 56). Przychylić się więc należy do opinii W. Szymańskiego, wedle którego omawiane zabytki nie mogą pełnić roli niezależnych wyznaczników chronologicznych, są więc praktycznie nieprzydatne przy próbach wąskiego datowania stanowisk, na których wystąpiły (W. Szymański 2000, s. 358, przyp. 2; por. również M. Dulnicz 2001, s. 98–102). Trudno więc umiejscawiać je, jak czyni to

¹¹ Jak dotąd jedynie w przypadku cmentarzysk w Białce, pow. Krasnystaw i Mokrem, pow. Zamość opublikowano wyniki analiz ¹⁴C węgla drzewnych z pojedynczych kurhanów (W. Koman 1991, s. 151–152; E. Mitrus 1993, s. 109). Potwierdzają one chronologie nekropoli, uzyskaną dzięki analizie ceramiki i traktowane są jako źródła wybitnie pomocnicze.

¹² Trudno jednak jednoznacznie stwierdzić, czy była ona elementem wyposażenia grobowego (tak traktuje ją np. A. Nowakowski 1972, s. 98–99; por. również uwagi S. Hoczyk-Siwkowej 1999, s. 20). To samo odnosi się do pozostałych przedmiotów odkrytych w czasie badań tego kopca, m.in. grotów strzał, narzędzi rolniczych, noży (S. Żurowski, G. Mikołajczyk 1955, ryc. 5–8).

Opis do ryc. 2.

1 – Busieniec, gm. Białopole, pow. Chełm; 2 – Chełm; 3 – Chodlik, gm. Karczmiska, pow. Opole Lubelskie; 4 – Chyżowice, gm. Uchanie, pow. Hrubieszów; 5 – Czulczyce, stan. 1/2, gm. Sawin, pow. Chełm; 6 – Deputyce Stare, stan. 1/2, gm. Chełm, pow. Chełm; 7 – Dobryniów, stan. 1/2 (4?), gm. Łopiennik Górny, pow. Krasnystaw; 8–9 – Dobryń Duży, stan. 5, 37(IV), gm. Zalesie, pow. Biała Podlaska; 10 – Dzierzkowice, gm. Dzierzkowice-Rynek, pow. Kraśnik; 11 – Guciów, stan. 11/11, gm. Zwierzyniec, pow. Zamość; 12 – Horodyszcz, stan. 2/6, gm. Chełm, pow. Chełm; 13 – Hrubieszów; 14 – Jarosławiec, stan. 33/213, gm. Uchanie, pow. Hrubieszów; 15 – Klarów, stan. 2/15, gm. Milejów, pow. Łęczna; 16 – Kodeń, stan. 4/10, gm. Kodeń, pow. Biała Podlaska; 17 – Komaszce Stare, stan. 4/14, gm. Opole Lubelskie, pow. Opole Lubelskie; 18 – Kolonia Stróża, gm. Kraśnik, pow. Kraśnik; 19 – Kosmów, gm. Hrubieszów, pow. Hrubieszów; 20 – Liski Wareskie, gm. Horodło, pow. Hrubieszów; 21 – Łaziska, gm. Łaziska, pow. Opole Lubelskie; 22 – Łopiennik Dolny (Ruski) stan. 1/3, gm. Łopiennik Górny, pow. Krasnystaw; 23 – Majdan Krepkowski (Grabowski ?), stan. 1/2, gm. Rejowiec Fabryczny, pow. Chełm; 24 – Majdan Krzywski, gm. Łopiennik Górny, pow. Krasnystaw; 25 – Matcze, gm. Horodło, pow. Hrubieszów; 26 – Modryń, gm. Mirce, pow. Hrubieszów; 27 – Mołodiatyccze, gm. Trzeszczany, pow. Hrubieszów; 28 – Moniatyccze, gm. Hrubieszów, pow. Hrubieszów; 29 – Nieledeu, gm. Trzeszczany, pow. Hrubieszów; 30 – Niemienice, stan. 1/9, gm. Krasnystaw, pow. Krasnystaw; 31 – Oserdów, gm. Ułhówek, pow. Tomaszów Lubelski; 32 – Plisków, stan. 1/9, gm. Leśniewice, pow. Chełm; 33 – Pobołowice, stan. 1/1, gm. Żmudź, pow. Chełm; 34 – Pobołowice, stan. 3/3, gm. Żmudź, pow. Chełm; 36–38 – Pobołowice Kolonia, stan. 4/4, 6/6, 7/7, gm. Żmudź, pow. Chełm; 39 – Rulikówka, gm. Mirce, pow. Hrubieszów; 40 – Szczekarków, stan. 5/14, gm. Lubartów, pow. Lubartów; 41 – Ślipcze, stan. 34–36, gm. Hrubieszów, pow. Hrubieszów; 42 – Terebiń, gm. Werbkowice, pow. Hrubieszów; 43 – Trzeszczany, gm. Trzeszczany, pow. Hrubieszów; 44 – Wielkopole, stan. 42/1 (1/3), gm. Urszulin, pow. Włodawa; 45 – Wiszenki, gm. Skierbieszów, pow. Zamość; 46 – Wólka Dobryńska, stan. 38, gm. Zalesie, pow. Biała Podlaska; 47 – Wytyczno, stan. 27/12, gm. Urszulin, pow. Włodawa; 48 – Zalewsze, stan. 10/1, gm. Kodeń, pow. Biała Podlaska; 49–54 – Zemborzyce (cz. m. Lublin), stan. 1/1, 20/20, 22/22, 23/23, 24/24, 26/48.

S. Hoczyk-Siwkova, w ścisłych ramach chronologicznych, przyjętych dla jednej z faz (VIII – 1. połowa IX w. – faza II) podziału epoki plemienną na Lubelszczyżnię, i uznawać je za jej wyznaczniki (S. Hoczyk-Siwkova 1999, s. 20). Problem ten wymaga jednak dalszych szczegółowych badań. Innym interesującym zabytkiem jest kulisty, rozcięty od dołu żelazny dzwoneczek z kurhanu w Wojciechowie, wiązany pierwotnie z uporządzeniem jeździeckim (B. Bargieł, J. Gurba 1985, s. 29; 1986, s. 151). Krytycznie do tej hipotezy odniósł się T. Malinowski, który w swej pracy o wczesnośredniowiecznych dzwoneczkach z ziem polskich, opowiada się za jego zakarpackim lub wręcz bałkańskim pochodzeniem, nie precyzując jednak jego przeznaczenia (T. Malinowski 1993, s. 104, 108; także W. Szymański 1996, s. 257). Na tym samym stanowisku odkryto również żelazny nożyk (B. Bargieł, J. Gurba 1985, s. 29). Poza tym na cmentarzysku w Lipsku znaleziono jeszcze nóż, czerwony paciorek szklany oraz grot strzały z tulejką i zadziarami (H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 159; 1979, s. 148), który trudno jednak precyzyjnie wydatować. Analogie z terenu Polski i krajów ościennych wskazują, że groty takie użytkowano od VII do XIV wieku (por. P. N. Kotowicz 2002, s. 6–7; J. Ginalski, P. N. Kotowicz 2004, s. 207). W humusie kurhanu nr 1 w Zalesiu odkryto kabłączek z brązu, wity w półtora zwoju (J. Kalaga 1994c, s. 90; M. Miśkiewicz 2003, s. 109). Kabłączki takie, głównie brązowe i srebrne, charakterystyczne są przede wszystkim dla Słowiańszczyzny Wschodniej, Bośni i Hercegowiny oraz cmentarzysk wschodniego Mazowsza. Datuje się je generalnie na XI–XIII wiek, głównie występują w wiekach XII i XIII (K. Musianowicz 1948–1949, s. 154 i 157, tabl. VI; H. Kóčka-Krenz 1993, s. 59). Tutaj też znaleziono fragment czworokątnej osejki (humus kurhanu nr 3) oraz fragment przeszlika glinianego w warstwie ciałopalania kurhanu 2 (M. Miśkiewicz 2003, s. 109). Na stanowisku 7 w Białce, w kopcu nr 2 znaleziono też żelazną podkowę (Ł. Rejniewicz 1985), a w Mokrem, w kurhanie nr 1 fragment ozdoby (?) z drutu brązowego (W. Koman 1991, s. 147). Na uwagę zasługują również ustalenia J. Kalagi, wedle której znajdowane niekiedy w kurhanach (m.in. w Zalesiu i Horodyszczu) bryłki krzemienne ze śladami zaczątkowej obróbki wykonanej techniką łuszczeniową albo wtórnie obrobione narzędzia pradziejowe mogą łączyć się z okresem wczesnośredniowiecznym i służyć jako tzw. krzesaki do niecenia ognia (J. Kalaga 1994a, s. 101). Problem ten wymaga jednak dalszych, przekonujących wyjaśnień.

Podsumowując przedstawione dzieje i stan badań należy stwierdzić, iż teren województwa lubelskiego należy do najlepiej rozpoznanych pod względem archeologicznym obszarów o dużej koncentracji wczesnośredniowiecznych, kurhanowych cmentarzysk ciałopalnych.

Niestety rozpoznanie to nie idzie w parze z możliwościami wysnuwania ogólnych wniosków na temat lokalnych przemian obrządku pogrzebowego pogańskich Słowian w obrębie omawianej jednostki terytorialnej. Głównym czynnikiem powodującym taki stan jest przede wszystkim brak wyczerpujących publikacji stanowisk, na których przeprowadzono badania wykopaliskowe. Do czasu przedstawienia wyników eksploracji kurhanów w Białce, Horodyszczu, Lipsku–Polesiu, Wielkopolu, Wojciechowie, Zalesiu i Zemborzycach (Lublin–Dąbrowie), szersza analiza chronologiczna i funkcjonalna oraz interpretacja obiektów w tej szczególnej strefie, nie wydaje się możliwa. Kolejnym etapem postępowania powinna być weryfikacja ustaleń – w postaci wykopalisk – dotyczących przebadanych już cmentarzysk, w tym przede wszystkim Guciowa i Lipska–Polesia. Następnie istotne byłoby rozpoznanie przynajmniej kilku zgrupowań kopców z listy obiektów domniemanych oraz zaplecza osadniczego ważniejszych cmentarzysk. Dopiero tak skompletowana baza źródłowa stałaby się podstawą do analiz dróg rozwoju wczesnośredniowiecznego, ciałopalnego obrządku pogrzebowego na terenie województwa lubelskiego, pozwoliłaby również na szczegółowe analizy zagadnień dotyczących usytuowania stanowisk, ich relacji z obiektami osadowymi, przestrzeni wewnątrz cmentarnej, sposobów budowy, form pochówka, wyposażenia i innych. Wtedy też możliwe byłoby usytuowanie omawianego obszaru w szerszym kontekście kulturowym. Wymaga to jednak stworzenia osobnego projektu badawczego, mającego w centrum uwagi wszystkie omówione wyżej zagadnienia.

KATALOG WCZESNOŚREDNIOWIECZNYCH CIAŁOPALNYCH CMENARZYSK KURHANOWYCH Z TERENU WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO:

- I** – rodzaj stanowiska
- II** – dane dotyczące jego wielkości, kształtu, ilości przebadanych obiektów (ø – średnica kurhanów; h – wysokość kurhanów)
- III** – chronologia stanowiska
- IV** – charakter i data badań, nazwiska osób prowadzących badania
- V** – literatura
- VI** – zbiory

1 **Baba**, stan. 1/1, gm. Opole Lubelskie, pow. Opole Lubelskie
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – kurhany (7 – XIX w., 1 – lata 60. XX w.), ø 3–10 m, h 1–3 m; **III** – ws; **IV** – W. Olechnowicz 1894, Z. Rybka 1911, J. Gurba 1960; **V** – W. Olechnowicz 1897, s. 42–44; Z. Rybka 1914, s. 81–82 – tam: Kolonia Kopce; S. Nosek 1957, s. 332, 374 – tam: Górna Owczarnia; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 200 – tam: Baby; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 43–48; S. Hoczyk-Siwkova 1999, s. 112, poz. 1; **VI** – brak.

2 **Bereza**, stan. 1/1, gm. Międzyrzecz Podlaski, pow. Biała Podlaska
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 3 kurhany (XIX w.), ø ok. 12 m, bad. wyk.: nr 1; **III** – ws; **IV** – A. Pleszczyński 1877; **V** – S. Nosek 1957, s. 375; S. Żółkowski 1988, s. 27; **VI** – brak.

- 3 **Biała**, stan. 1/1, gm. Krasnystaw, pow. Krasnystaw
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 5 kurhanów, \varnothing 6,5–12 m, h 0,6–1,7 m, bad. wyk.: nr 1 i 5; III – VII–X w.; IV – E. Mitrus 1981, 1983; V – S. Nosek 1957, s. 328, 371; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 141; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 56–57; E. Mitrus 1984, s. 143–144; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 112, poz. 3; VI – Muzeum Chełmskie w Chełmie.
- 4 **Biała**, stan. 3/2, gm. Krasnystaw, pow. Krasnystaw
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 2 kurhany, \varnothing ok. 9–14 m, h 0,5–2 m, bad. wyk.: nr 1; III – IX–1. poł. X w.; IV – E. Mitrus 1983; V – J. Gurba 1968, s. 51, poz. 141; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 56–57; E. Mitrus 1984, s. 144; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 112, poz. 4; VI – Muzeum Chełmskie w Chełmie.
- 5 **Biała**, stan. 4/3, gm. Krasnystaw, pow. Krasnystaw
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 7 kurhanów, \varnothing ok. 11,5 m, h 2 m, bad. wyk.: nr 5 i 6; III – VII–X w.; IV – E. Mitrus 1982–1983; V – S. Nosek 1957, s. 328, 371; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 141; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 56–57; E. Mitrus 1993; VI – Muzeum Chełmskie w Chełmie.
- 6 **Biała**, stan. 5/4, gm. Krasnystaw, pow. Krasnystaw
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 54 kurhany, \varnothing 6–14 m, h 0,3–1,5 m, bad. wyk.: nr 3, 10 i 36; III – X w.; IV – Ł. Rejniewicz 1984; V – S. Nosek 1957, s. 328, 371; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 141; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 56–57; Ł. Rejniewicz 1985; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 112, poz. 5; VI – Muzeum Chełmskie w Chełmie.
- 7 **Biała**, stan. 6/5, gm. Krasnystaw, pow. Krasnystaw
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 1 kurhan, \varnothing ok. 10 m, h 1 m; III – wczesne średniowiecze; IV – S. Hoczyk-Siwkowa 1984 r.; V – J. Gurba 1968, s. 51, poz. 141; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 56–57; S. Hoczyk-Siwkowa 1984; 1985; 1999, s. 112, poz. 6; VI – Muzeum Chełmskie w Chełmie.
- 8 **Biała**, stan. 7/6, gm. Krasnystaw, pow. Krasnystaw
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 4 kurhany, \varnothing 8–10 m, h 0,5–0,8 m, bad. wyk.: nr 2; III – X w.; IV – Ł. Rejniewicz 1984; V – S. Nosek 1957, s. 328, 371; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 141; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 56–57; Ł. Rejniewicz 1985; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 112, poz. 7; VI – Muzeum Chełmskie w Chełmie.
- 9 **Czerniejów**, stan. 11, gm. Serniki, pow. Lubartów
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 5 kurhanów, \varnothing 4–14 m, h 0,2–1 m, bad. wyk.: nr 4; III – XII–XIII w. (?); IV – J. Niedźwiedz 2001; V – J. Gurba 1968, s. 50, poz. 18; L. Gajewski 1970, s. 572–573; J. Niedźwiedz 2001; VI – Muzeum Lubelskie w Lublinie.
- 10 **Deputyce Królewskie Kolonia**, stan. 8, gm. Chełm, pow. Chełm
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 1 kurhan (3 – lata 80. XX w.), \varnothing ok. 20 m, h 1 m, bad. wyk.: 1 ćw.; III – ok. X w.; IV – A. Bronicki 2002; V – S. Skibiński 1961, s. 143, ryc. 1; E. Mitrus, B. Okupny 1984; A. Bronicki 2002; VI – Muzeum Chełmskie w Chełmie.
- 11 **Guciów**, stan. 1/1, gm. Zwierzyniec, pow. Zamość
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 21 kurhanów (nr 1–21), \varnothing ok. 5,5–6 m, η ok. 0,8 m, bad. wyk.: nr 11; III – VII/VIII–VIII/IX w.; IV – J. Machnik i A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1959, H. Zoll-Adamikowa i S. Alfawicka 1972; V – S. Nosek 1957, s. 380; J. Machnik 1961, s. 95, 97–99; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 284; H. Zoll-Adamikowa 1974, s. 120–126; 1975, s. 80–82; 2000, s. 209–214; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 113: poz. 23; VI – Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie.
- 12 **Guciów**, stan. 2/2, gm. Zwierzyniec, pow. Zamość
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 7 kurhanów (nr 26–32), \varnothing ok. 7–8 m, h ok. 0,6 m, bad. wyk.: nr 29; III – VIII–IX w.; IV – J. Machnik i A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1959; V – S. Nosek 1957, s. 380; J. Machnik 1961, s. 95, 97–99; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 284; B. Pawlikowa 1974, s. 172–174; H. Zoll-Adamikowa 1974, s. 126–129; 1975, s. 80, 83; 2000, s. 209–214; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 113: poz. 24; VI – Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie.
- 13 **Guciów**, stan. 3/3, gm. Zwierzyniec, pow. Zamość
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 24 kurhany (nr 36–59), \varnothing ok. 7–8 m, h ok. 0,6 m, bad. wyk.: nr 43; III – VII/VIII–VIII/IX w.; IV – J. Machnik i A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1959; V – S. Nosek 1957, s. 380; J. Machnik 1961, s. 95, 97–99; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 284; K. Kaczanowski 1974; B. Pawlikowa 1974, s. 172–174; H. Zoll-Adamikowa 1974, s. 130–142; 1975, s. 80, 83–86; 2000, s. 209–214; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 113: poz. 25; VI – Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie.
- 14 **Guciów**, stan. 4/4, gm. Zwierzyniec, pow. Zamość
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 54 kurhany (nr 76–129), \varnothing ok. 6 m, h ok. 0,6–0,7 m, bad. wyk.: nr 99; III – VIII–IX w.; IV – J. Machnik i A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1959; V – S. Nosek 1957, s. 380; J. Machnik 1961, s. 95, 97–99; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 284; K. Kaczanowski 1974, s. 184; H. Zoll-Adamikowa 1974, s. 142–144; 1975, s. 86; 2000, s. 209–214; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 113: poz. 26; VI – Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie.
- 15 **Guciów-Kosobudy**, stan. 5/5, gm. Zwierzyniec, pow. Zamość
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 101 kurhanów (nr 130–230), \varnothing ok. 7–8 m, h ok. 0,7–1,0 m, bad. wyk.: nr 161; III – poł. VII – poł. VIII w.; IV – J. Machnik i A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1959, H. Zoll-Adamikowa i S. Alfawicka 1972; V – S. Nosek 1957, s. 380; J. Machnik 1961, s. 95, 97–99; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 284; B. Pawlikowa 1974, s. 172–174; H. Zoll-Adamikowa 1974, s. 145–151; 1975, s. 86–89; 2000, s. 209–214; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 114: poz. 27; VI – Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie.
- 16 **Guciów**, stan. 6/6, gm. Zwierzyniec, pow. Zamość
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 74 kurhany kultury trzcinieckiej i ws., \varnothing ok. 10–11 m, h ok. 0,3 m, bad. wyk. (ws): nr II, VI, XIX, XXI, XXIV; III – VIII–X/XI w.; IV – R. Rogozińska-Goszczyńska 1959, 1963–64; V – S. Nosek 1957, s. 380; J. Machnik 1961, s. 95, 97–99; R. Rogozińska 1961; R. Rogozińska-Goszczyńska 1965; 1966; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 284; A. Żaki 1974, s. 120; H. Zoll-Adamikowa 1974, s. 145–151; 1975, s. 89–91; 2000, s. 209–214; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 114: poz. 28; VI – Muzeum Archeologiczne w Krakowie.
- 17 **Horodyszczce**, stan. 4/4, gm. Wisznice, pow. Biała Podlaska
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 10 kurhanów, \varnothing ok. 4–6 (11,5 m) m, h ok. 0,9 m, bad. wyk.: nr 1–7; III – X–XI w.; IV – A. Hunicz 1964 r., S. Hoczyk 1965 r., J. Kalaga 1991–94 r.; V – A. Hunicz 1964; S. Hoczyk 1968, s. 69; H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 15; 1975, s. 275; S. Żółkowski 1988, s. 48; J. Kalaga 1992; 1993; 1994, s. 98–102, ryc. 2; 1994a; 1998; J. Tarasiuk 1995, s. 46–48; M. Bienia 1998; W. Kozak-Zychman, P. N. Kotowicz, D. Tereszczuk 2005; M. Miśkiewicz 2003, s. 95–98; VI – Muzeum Okręgowe w Białej Podlaskiej.
- 18 **Husynne**, stan. 1/11, gm. Hrubieszów, pow. Hrubieszów
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 1 kurhan, \varnothing 22,5 m, h 4,5 m, bad. wyk.: dwie ćwiartki; III – VIII–IX lub X–XI w.; IV – K. Żurowski, G. Mikołajczyk 1954; V – M. Drewko 1921, s. 182; K. Żurowski, G. Mikołajczyk 1955; S. Nosek 1957, s. 327, 368–369; J. Gurba 1968, s. 48, 50, poz. 28, 97; A. Nowakowski 1972, s. 98–99; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 275;

- S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 114: poz. 34; **VI** – Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
- 19 Jarosławiec**, stan. 1/1, gm. Uchanie, pow. Hrubieszów
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 19 kurhanów, h ok. 0,5–1,0 m, bad. wyk.: nr 1 (?); **III** – ws; **IV** – Z. Ślusarski 1959; **V** – J. Gurba 1968, s. 51, poz. 98; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 99–100; **VI** – ?.
- 20 Kijany Kościelne**, stan. 1/2, gm. Spiczyn, pow. Łęczna
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 1 kurhan, \emptyset ok. 25–30 m, h ok. 0,7–1,5 m, bad. wyk.: jedna ćwiartka; **III** – VIII–X/XI w.; **IV** – L. Gajewski, J. Gurba 1958; **V** – W. Olechnowicz 1897, s. 55; S. Nosek 1957, s. 372; L. Gajewski, J. Gurba 1959, s. 195–196; 1960, s. 87–90; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 177; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 103–104; S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 114: poz. 35; Materiały WUOZ Lublin – teczka Kijany; **VI** – ?.
- 21 Koczów**, stan. 1/9, gm. Kamień, pow. Chełm
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 1 kurhan, \emptyset ok. 11,5–12 m; **III** – 2 poł. IX w.; **IV** – A. Bronicki, w. Mazurek 1992; **V** – J. Gurba 1968, s. 50, poz. 32; W. Mazurek 1996; A. Bronicki, W. Mazurek 1994; 1997; **VI** – Muzeum Chełmskie w Chełmie.
- 22 Krzczonów**, stan. 9/29, gm. loco, pow. Lublin
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 3 kurhany; **III** – wczesne średniowiecze; **IV** – J. Gurba 1952 (?) – bad. powierzchniowe; **V** – J. Gurba 1952, s. 165; S. Nosek 1957, s. 329, 373; J. Gurba 1968, s. 50, poz. 7; J. Gąssowski, A. Kempisty 1973, s. 41; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 275–276; Materiały WUOZ Lublin – teczka Krzczonów; **VI** – brak.
- 23 Lipniak**, gm. Opole Lubelskie, pow. Opole Lubelskie
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 5 kurhanów (kon. XIX w.), \emptyset ok. 2–6 m, bad. wyk.: nr 1–5; **III** – wczesne średniowiecze; **IV** – W. Olechnowicz 1896 r.; **V** – W. Olechnowicz 1897, s. 53–54; S. Nosek 1957, s. 333, 374; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 211; A. Żaki 1974, s. 147; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 156; **VI** – brak.
- 24 Lipsko – Polesie**, stan. 1/1, gm. Zamość, pow. Zamość
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 28 kurhanów (70 – lata 20. XX w.), \emptyset ok. 4–9 m, h 0,25–1 m, bad. wyk.: 38 kurhanów; **III** – 2 poł. VII–pocz. IX w.; **IV** – M. Drewko 1922–1923 i 1952–1955 r.; **V** – M. Drewko 1921, s. 183; 1923, s. 100–101; 1924–1925, s. 354; 1953; 1956; 1957; S. Nosek 1957, s. 348, 380; J. Gurba 1968, s. 48, 51, poz. 290; A. Żaki 1974, s. 115–120; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 156–160; J. Żak, L. Maćkowiak-Kotkowska 1988, s. 325, tabl. 9/4; M. Kara 1996, s. 395–396; S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 114: poz. 43; **VI** – Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
- 25 Lublin – Ponikwoda**, stan. 1/36
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 21 kurhanów (kon. XIX w.), \emptyset 20 m, h 2 m; bad. wyk.: 2 kurhany; **III** – wczesne średniowiecze; **IV** – W. Olechnowicz 1896 r.; **V** – Nosek 1957, s. 373; W. Olechnowicz 1897, s. 54; S. Nosek 1957, s. 330, 373; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 189; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 162; S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 115: poz. 53; **VI** – brak.
- 26 Łopiennik Górny (Lacki)**, stan. 1/1, gm. Łopiennik Górny, pow. Krasnostaw
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 3 kurhany (lata 20. XX w.), \emptyset 10 m, h 1,5 m; **III** – ws; **IV** – M. Drewko 1924, J. Gurba l. 60. XX w.; **V** – M. Drewko 1929, s. 281; S. Nosek 1957, s. 328, 371; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 148; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 172–173; S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 115: poz. 58; **VI** – brak.
- 27 Majdan Krężnicki**, stan. 24/1, gm. Niedzwica Duża, pow. Lublin
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 30 kurhanów, \emptyset ok. 10 m, h ok. 1,5 m; bad. wyk. 1 lub 2 kurhany; **III** – wczesne średniowiecze; **IV** – A. Kloss 1978; **V** – M. Libera 1988, s. 249, przyp. 8 – tam: Krężnica Jara; Materiały WUOZ Lublin – teczka Krężnica Jara; **VI** – Muzeum Lubelskie w Lublinie.
- 28 Mętów**, stan. 1/41, gm. Głusk, pow. Lublin
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 1 kurhan (12 – kon. XIX w.), \emptyset ok. 10 m, h 2–3 m; bad. wyk.: nr 1–12 (?); **III** – IX w.; **IV** – W. Olechnowicz 1894 r., J. Gurba 1955–1957 r.; **V** – W. Olechnowicz 1894, s. 46–48; S. Nosek 1957, s. 330, 373; J. Gurba 1958, s. 361–362; 1968, s. 51, poz. 192; J. Gąssowski, A. Kempisty 1973, s. 49; A. Żaki 1974, s. 117; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 173–174; Materiały WUOZ Lublin – teczka Mętów; **VI** – Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
- 29 Mokre**, stan. 1/1, gm. Zamość, pow. Zamość
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 43 kurhany, \emptyset ok. 6–12 m, h 0,2–1,2 m; bad. wyk.: 8 kurhanów; **III** – VII/VIII–IX w.; **IV** – A. Kutylowski 1981–1983; W. Koman 1986–1987; **V** – M. Drewko 1921, s. 184; 1923, s. 101; S. Nosek 1957, s. 380; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 292; L. Gajewski, A. Kutylowski 1981; 1982; 1983; A. Kutylowski 1983; 1984; L. Gajewski 1983; W. Koman 1986; 1987; 1987a; 1988; 1991; S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 115: poz. 61; **VI** – SOZ Zamość.
- 30 Pobołowie Kolonia**, stan. 2/2, gm. Żmudź, pow. Chełm
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 21 kurhanów (pierwotnie 28 – 1958–1959 r.), \emptyset 8–15 m, h 1,0–1,8 m; bad. wyk. 1 kurhan; **III** – wczesne średniowiecze; **IV** – A. Kutylowski 1969; **V** – S. Skibiński 1961, s. 149; J. Gurba 1968, s. 50, poz. 57; A. Kutylowski 1970; J. Gąssowski, A. Kempisty 1973, s. 62; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 190–191; E. Mitrus, B. Okupny 1984; S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 116: poz. 69 – tam jako Pobołowie; **VI** – ?.
- 31 Pobołowie Kolonia**, stan. 5/5, gm. Żmudź, pow. Chełm
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 10 kurhanów (lata 60. XX w.), \emptyset 9 m, h 1,0 m; bad. wyk.: 1 kurhan; **III** – wczesne średniowiecze; **IV** – A. Kutylowski 1969; **V** – J. Gurba 1968, s. 50, poz. 57; A. Kutylowski 1970; J. Gąssowski, A. Kempisty 1973, s. 63; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 190–191; E. Mitrus, B. Okupny 1984; S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 116: poz. 69; **VI** – ?.
- 32 Putnowice Kolonia**, stan. 3/10, gm. Wojsławice, pow. Chełm
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 1 kurhan (2 – lata 60. XX w.), \emptyset 12 m, h ok. 1,0 m; **III** – „starsze fazy” wczesnego średniowiecza; **IV** – J. Gurba – bad. powierzchniowe; **V** – S. Skibiński 1961, s. 149; J. Gurba 1968, s. 55, poz. 61; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 205; E. Mitrus, B. Okupny 1984; **VI** – brak.
- 33 Skoków**, stan. 6/32, gm. Opole Lubelskie, pow. Opole Lubelskie
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – 7 kurhanów, \emptyset 3–8 m, h ok. 1 m, bad. wyk. od 2 do 7 (?); **III** – wczesne średniowiecze; **IV** – KA UMCS 1968; **V** – S. Nosek 1957, s. 375; J. Gurba 1968, s. 48, 51, poz. 215; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 218–220, tam jako Skoków stan. I; S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 116: poz. 76; Materiały WUOZ Lublin – teczka Komasyce, Skoków; **VI** – brak.
- 34 Staw**, stan. 1/1, gm. Chełm, pow. Chełm
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – „trzydzieści kilka” kurhanów (kon. XIX w.), h ok. 0,5–1,5 m; bad. wyk.: „kilkanaście”; **III** – ws; **IV** – W. Olechnowicz 1895; **V** – W. Olechnowicz 1897, s. 50–51; S. Nosek 1957, s. 326; S. Skibiński 1961, s. 151; J. Gurba 1968, s. 50, poz. 70; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 222; E. Mitrus, B. Okupny 1984; **VI** – brak.
- 35 Tarnogóra**, gm. Izbica, pow. Krasnostaw
I – cmentarzysko ciałopalne; **II** – kurhany; **III** – X–XI w.; **IV**

- S. Cercha; V – H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 238; VI – Muzeum Archeologiczne w Krakowie.
- 36 **Wielkopole**, stan. 5/42, gm. Urszulin, pow. Włodawa
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 11 kurhanów, ø 10 m, h ok. 0,5 m; bad. wyk.: nr I; III – kon. VIII – 1 poł. IX w.; IV – H. Wróbel 1989; V – W. Ratajczyk 1987; H. Wróbel 1989; 1990; 1993; VI – Muzeum Chełmskie w Chełmie.
- 37 **Wirkowice**, gm. Izbica, pow. Krasnostaw
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 6 kurhanów, ø ok. 50 m; III – wczesne średniowiecze; IV – J. Gurba – bad. powierzchniowe; V – J. Gurba 1953, s. 238; S. Nosek 1957, s. 380; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 300; H. Zoll-Adamikowa 1975, s. 252; VI – brak.
- 38 **Wojciechów Stary Gaj**, stan. 1/9, gm. Wojciechów, pow. Lublin
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 25 kurhanów, ø 6–11 m, h ok. 1–5 m, bad. wyk.: nr 1–2; III – 2. poł. VIII–2. poł. IX w.; IV – B. Bargieł, J. Gurba 1985; V – B. Bargieł, J. Gurba 1985; 1986; B. Bargieł, A. Zakościelna 1995, s. 31; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 116: poz. 84; VI – Instytut Archeologii UMCS Lublin
- 39 **Zalesie**, stan. 36, gm. loco, pow. Biała Podlaska
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 31 kurhanów, ø 2–12 m, bad. wyk.: nr 1–3; III – XII–XIII w. (?); IV – J. Kalaga 1990; V – J. Kalaga 1993; 1994a, s. 97–98, 100–102; 1994c; M. Miśkiewicz 2003, s. 108–110; VI – Muzeum Okręgowe w Białej Podlaskiej.
- 40 **Zemborzyce (Lublin-Dąbrowa)**, stan. 21/21, cz. m. Lublina
I – cmentarzysko ciałopalne; II – 10 kurhanów, ø ok. 15 m, h 1,5 m, bad. wyk.: nr I; III – IX w.; IV – H. Taras 1994; V – M. Drewko 1924–1925, s. 353; S. Nosek 1957, s. 330; J. Gurba 1968, s. 51, poz. 197; S. Nosek 1957, s. 373; H. Taras 1994; 1998 – tam jako Lublin-Dąbrowa; S. Hoczyk-Siwkowa 1999, s. 115: poz. 48 – tam jako Lublin-Dąbrowa; VI – Instytut Archeologii UMCS w Lublinie.

LITERATURA

- Bargieł B., Gurba J.
1985 *Wojciechów, stan. 1, gm. loco, woj. lubelskie*, Spr. UMCS 1985, s. 28–29.
1986 *Wojciechów – Stary Gaj, woj. lubelskie. Stanowisko 1*, Inf. Arch. 1985, s. 151.
- Bargieł B., Zakościelna A.
1995 *Kolekcja Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie w Lublinie, cz. 1, Katalog archeologicznych zbiorów pozamuzealnych*, zesz. 3, Warszawa.
- Bienia M.
1998 *Horodyszczce, st. IV, gm. Wisznice, woj. białsko-podlaskie*, Inf. Arch. 1993, s. 123–124.
- Bieńkowska K.
1998 *Wczesnośredniowieczne kurhany Podlasia*, [w:] *Problemy sławjanskiej archeologii*, t. 4, Trudy VI Międzynarodowego Kongressa sławjanskiej archeologii, Moskwa, s. 396–404.
- Błoński M.
2000 *Średniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu*, APol, t. 45, s. 53–89.
- Bronicki A.
2002 *Kol. Deputyczne Królewskie, stan. 8, gm. Chełm, pow. chełmski. Dokumentacja z archeologicznych badań wykopaliskowych stanowiska kurhanowego. Sezon 2002*, mps, Chełm.
- Bronicki A., Mazurek W.
1994 *Wstępne wyniki badań kurhanu wczesnośredniowiecznego w Koczowie, gm. Kamień, woj. chełmskie*, Spr. PAN, t. 36 (za 1992 r.), z. 1–2, s. 8–10.
1996 *Koczów, st. 1, gm. Chełm, woj. chełmskie*, Inf. Arch. 1992, s. 72.
- Bronicki A., Michalik M., Wołoszyn M.
2003 *Kolejny tzw. staromadziarski zabytek z Małopolski*, [w:] *Polonia Minor Medii Aevi*, Z. Woźniak, J. Gancarski (red.), Kraków–Krosno, s. 211–238.
- Drewko M.
1921 *Sprawozdanie z działalności Państw. Urzędu Konserwatorskiego na okręg lubelski*, WA, t. 6, s. 180–184.
1923 *Sprawozdanie z działalności Państw. Konserwatora Zabytków Przechodzących na Okręg Lubelski za r. 1922*, WA, t. 8, s. 100–102.
1924–1925 *Sprawozdanie Państwowego Konserwatora Zabytków Przechodzących na Okręg Lubelski za rok 1923*, WA, t. 9, s. 353–354.
- 1929 *Sprawozdania z czynności Państwowego Konserwatora Zabytków Przechodzących na okręg lubelski*, WA, t. 10, s. 281–285.
- 1953 *Wczesnośredniowieczne kurhany ciałopalne we wsi Lipsko, pow. Zamość*, Spr. PMA, t. 5, z. 3–4, s. 36–41.
- 1956 *Prace wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym we wsi Lipsko, pow. Zamość*, Spr. Arch., t. 2, s. 82–84.
- 1957 *Sprawozdanie z badań przeprowadzonych w 1955 r. na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym we wsi Lipsko, pow. zamojski*, Spr. Arch., t. 3, s. 165–168.
- Dulinicz M.
1996 *Jaki obrządek panował na wczesnośredniowiecznym Mazowszu? [w:] A. Buko (red.), Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gąsowskiemu w pięćdziesiąt rocznicę pracy naukowej*, Warszawa, s. 103–115.
- 2001 *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium archeologiczne*, Warszawa.
- Fellmann J.
1967 *Pomiary grodzisk i cmentarzysk w Polsce. Metody geodezyjne inwentaryzacji powierzchniowej [w:] Metodyka naukowo-techniczna badań archeologicznych antropologicznych, „Rozprawy Zespołu Polskiego Średniowiecza”, t. 4, s. 7–82.*
- Gajewski L.
1970 *Niedatowany kopiec w miejscowości Czerniejów, pow. Lubartów*, WA, t. 35, s. 572–573.
1983 *Wczesnośredniowieczna ostroga o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza z miejscowości Mokre*, Sl. Ant., t. 29, s. 297–299.
- Gajewski L., Gurba J.
1959 *Legenda w świetle faktów archeologicznych*, ZOW, t. 25, s. 194–197.
1960 *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na terenach wsi Spiczyn i Kijany, pow. Lubartów w świetle badań wstępnych*, Spr. Arch., t. 11, s. 81–92.
- Gajewski L., Kutylowski A.
1981 *Mokre, gm. Zamość, woj. zamojskie*, Spr. UMCS 1981, s. 13–14.
1982 *Mokre, gm. Zamość, woj. zamojskie*, Spr. UMCS 1982, s. 14–15.

- 1983 *Mokre, stan. I, gm. i woj. Zamość*, Spr. UMCS 1983, s. 22–23.
- Gardawski A.
1970 *Chodlik. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy. Cz. I, Wrocław-Warszawa-Kraków*
- Gąsowski J., Kempisty A.
1973 *Przewodnik archeologiczny po Polsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Ginałski J., Kotowicz P. N.
2004 *Elementy uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego z grodziska wczesnośredniowiecznego „Horodyszczce” w Trepczy, pow. Sanok, stan. 2, MSROA, t. 25, s. 187–257.*
- Gołub S.
1987 *Pomogli Muzeum*, Inf. Chełm, s. 9.
- Gurba J.
1952 *Krzczonów, pow. Lublin, ZOW, t. 21, s. 165.*
1953 *Wirkowice, pow. Zamość, ZOW, t. 22, s. 238.*
1958 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w miejscowości Mętowo, pow. Lublin, WA, t. 25, s. 361–362.*
1968 *Z problematyki osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Wyżynie Lubelskiej*, Ann. UMCS, t. 20 (za 1965), s. 45–58.
- Gurba J., Orłowski R.
1956 *Mikołaj Stworzyński, nieznanymi inwentaryzator grodzisk południowej Lubelszczyzny z początków XIX w.*, WA, t. 23, s. 66–71.
- Hoczyk-Siwkowska S.
1968 *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Horodyszczu w powiecie włodawskim*, R. Lub., t. 9 (za 1966), s. 61–77.
1979 *Chronologia ceramiki wczesnośredniowiecznej (VI–IX wiek) z Lublina*, Sl. Ant., t. 25 (1978), s. 189–223.
1984 *Białka stan. 6, gm. Krasnystaw, woj. chełmskie*, Spr. UMCS 1984, Lublin, s. 20.
1985 *Białka, gm. Krasnystaw, woj. chełmskie. Stanowisko 6*, Inf. Arch. 1984, s. 118–119.
1999 *Małopolska północno-wschodnia w VI–X wieku. Struktury osadnicze*, Lublin.
2000 *Stan badań nad plemienną strukturą terytorialną w Małopolsce północno-wschodniej*, [w:] M. Kobusiewicz, S. Kurmatowski (red.), *Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu*, Poznań, s. 445–456.
- Hunicz A.
1964 *Wyprawa do Horodyszczu*, ZOW, t. 30, s. 138–139.
- Kaczanowski K.
1974 *Analiza antropologiczna wczesnośredniowiecznych pochówków ciałopalnych z Guciowa, pow. Zamość*, Spr. Arch., t. 26, s. 183–185.
- Kalaga J.
1992 *Z badań nad wczesnośredniowiecznym obrzędkiem pogrzebowym na obszarze międzyrzecza Liwca, Bugu i Krzny. Ciałopalne cmentarzyska kurhanowe*, „Sprawozdania z badań Instytutu Archeologii UW w roku akademickim 1991/1992”, s. 42.
1993 *Stan badań nad wczesnośredniowiecznymi ciałopalnymi cmentarzyskami kurhanowymi na Mazowszu południowo-wschodnim*, „Sprawozdania z badań Instytutu Archeologii UW w roku akademickim 1992/1993”, s. 40.
1994a *Stan badań nad wczesnośredniowiecznym, ciałopalnym obrzędkiem pogrzebowym na Mazowszu południowo-wschodnim*, [w:] *Najważniejsze odkrycia archeologiczne w Polsce środkowo-wschodniej w 1993 roku*, Biała Podlaska, s. 94–103.
- 1994b *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Horodyszczu, woj. białkopodlaskie*, „Sprawozdania z badań Instytutu Archeologii UW w roku akademickim 1993/1994”, s. 21.
1994c *Zalesie, woj. białkopodlaskie, st. VI*, AZP 60–89/36, Inf. Arch. 1990, s. 90–91.
1998 *Horodyszczce, st. IV, gm. Wisznice, woj. białkopodlaskie*, AZP 67–87/4, Inf. Arch. 1995, s. 94–95.
- Kara M.
1996 *Lipsko*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 8, cz. 2, s. 395–396.
- Kóćka-Krenz H.
1993 *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań.
- Koman W.
1986 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Mokrem, stan. I, gm. Zamość*, Spr. zam. w 1986 r., s. 30–34.
1987 *Mokre, gm. Zamość, woj. zamojskie. Stanowisko 1*, Inf. Arch. 1986, s. 146–147.
1987a *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym w Mokrym, stan. I, gm. Zamość*, Spr. zam. w 1987 r., s. 30–36.
1988 *Mokre, gm. Zamość, woj. zamojskie. Stanowisko 1*, Inf. Arch. 1987, s. 163–164.
1991 *Badania ratownicze na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym w Mokrem, stan. I, gm. Zamość, w latach 1981–87*, Pr. i Mat. Zam., t. 3, s. 154–189.
1999 *Problematyka archeologicznej działalności konserwatorskiej na terenie d. woj. zamojskiego w latach 1996–1998*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego”, R. 1999, s. 49–64.
- Kostrzewski J.
1960 *Obrządek ciałopalny u Plemion Polskich i Słowian Północno-Zachodnich*, Warszawa.
- Kotowicz P. N.
2002 *Militaria średniowieczne w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku*, Sanok.
- Kozak-Zychman W., Kotowicz P. N., Tereszczuk D.
2005 *Wczesnośredniowieczny kurhan z pochówkiem szkieletowym w Horodyszczu, pow. Biała Podlaska, woj. Lublin, APŚ (w tym tomie)*.
- Kuharenko Ū. V.
1960 *Srednevekove pamâtniki Polesâ*, Archeologîâ SSSR, Svod Archeologîčeskich Istočnikov E1–57, Moskva.
1968 *Drevnejšie kurgany Volynân*, [w:] *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 326–329.
- Kučinko M. M.
1993 *Īstorično-kulturnyj rozvitok zachidnogo Pobužžâ v IX–XIV stolittâch*, Luc’k.
- Kutyłowski A.
1970 *Pobołowice, pow. Chełm Lubelski*, Inf. Arch. 1969, s. 294–295.
1983 *Mokre, gm. Zamość, woj. zamojskie. Stanowisko 1*, Inf. Arch. 1982, s. 210–212, 334–337.
1984 *Mokre, gm. Zamość, woj. zamojskie. Stanowisko 1*, Inf. Arch. 1983, s. 167–168.
- Libera M.
1988 *Wczesnośredniowieczne osadnictwo Lublina i okolic*, R. Lub., t. 27–28 (1985–1988), s. 249–256.
- Łosiński W.
1998 *Z dziejów obrzędowości pogrzebowej u północnego odłamu Słowian Zachodnich w świetle nowszych badań*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań, s. 473–483.

- Machnik J.
1961 *Badania archeologiczne na Roztoczu Lubelskim w 1959 roku*, Spr. Arch., t. 12, s. 89–101.
- Malinowski T.
1993 *O wczesnośredniowiecznych dzwonek z ziem polskich*, AP, t. 38, z. 1, s. 95–122.
- Mazurek W.
1996 *Wyniki badań kurhanu wczesnośredniowiecznego w Koczowie, stan. 1, gm. Kamień*, Inf. Chełm., nr 7, s. 35–46.
- Mazurek T., Mazurek W.
1998 *Wyniki badań ratowniczych na stanowisku z okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza w Wytyczynie stan. 27, woj. chełmskie*, APŚ, t. 3, s. 134–140.
- Miśkiewicz M.
2003 *W okresie wczesnego średniowiecza*, [w:] E. Banasiewicz-Szykuła (red.), *Północna Lubelszczyzna. Od pradziejów po okres nowożytny*, Lublin, s. 73–118.
- Mitrus E.
1984 *Białka, gm. Krasnystaw, woj. chełmskie. Stanowiska 1 i 2*, Inf. Arch. 1983, Warszawa, s. 143–144.
1993 *Kurhan kultury ceramiki sznurowej na stan. 3 w Białce, gm. Krasnystaw, woj. chełmskie*, Spr. Arch., t. 45, s. 99–110.
- Mitrus E., Okupny B.
1984 *Wstępna inwentaryzacja kurhanów na obszarze województwa chełmskiego*, Lublin (msp w Muzeum Chełmskim w Chełmie).
- Mocá A. P.
1990 *Pogrebal'nye pamiatniki južnorusskich zemel' IX–XIII vv.*, Kiev.
1996 *Pivdenno-zachidni kordon Kiivs'koj Rusi za materialami pochoval' nich pam'atok*, [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów, s. 91–96.
- Musianowicz K.
1948–1949 *Kabłączki skroniowe. Próba typologii i chronologii*, Świat, t. 20, s. 116–232.
- Niedźwiedź J.
2001 *Dokumentacja z ratowniczych badań archeologicznych w Czerniejowie stan. 11, gm. Serniki, Zamość* (msp w posiadaniu WUOZ Lublin).
- Niedźwiedź J., Koman W.
1996 *Okolice Hrubieszowa w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Hrubieszów.
- Nosek S.
1957 *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*, Ann. UMCS, sec. F, t. 6 (1951), Lublin.
- Nowakowski A.
1972 *Górne Pobuże w wiekach VIII–XI. Zagadnienia kultury*, Łódź.
- Olechnowicz W.
1897 *Poszukiwania archeologiczne w gub. lubelskiej przez Dra Władysława Olechnowicza*, „Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne”, t. 2, s. 42–45.
- Parczewski M.
1988 *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce*, Wrocław–Warszawa–Gdańsk–Łódź.
- Pawlikowa B.
1974 *Węgle drzewne z wczesnośredniowiecznych kurhanów ciałałpalnych w Guciowie, pow. Zamość i Kornatce, pow. Myślenice*, Spr. Arch., t. 26, s. 171–185.
- Poleski J.
2000 *Chronologia i periodyzacja wczesnego średniowiecza w Polsce – osiągnięcia i porażki*, [w:] M. Kobusiewicz, S. Kurnatowski (red.), *Archeologia i prehistoria polska w ostatnim półwieczu*, Poznań, s. 423–432.
- Poppe A.
1958 *Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. 4, s. 227–300.
- Rakowska-Szklarczyk A.
1992 *Cmentarzyska i groby ciałałpalne i szkieletowe z okresu wczesnego średniowiecza na Lubelszczyźnie* (mps mgr UMCS), Lublin.
- Ratajczyk W.
1987 *Badania AZP w województwie chełmskim*, Inf. Chełm., s. 8.
- Rejniewicz Ł.
1985 *Białka, gm. Krasnystaw, woj. chełmskie. Stanowiska 5 i 7*, Inf. Arch. 1984, Warszawa, s. 118.
- Rogozńska-Goszczyńska R.
1961 *Sprawozdanie z badań kurhanów trzcinieckich w Guciowie, pow. Zamość*, Spr. Arch., t. 13, s. 45–50.
1964 *Sprawozdanie z badań na cmentarzysku kurhanowym kultury trzcinieckiej w Guciowie, pow. Zamość, w sezonie wykopaliskowym 1963*, Spr. Arch., t. 17, s. 93–98.
1965 *Sprawozdanie z badań cmentarzyska kurhanowego kultury trzcinieckiej w Guciowie, pow. Zamość, w sezonie wykopaliskowym 1964 roku*, Spr. Arch., t. 18, s. 51–55.
- Rybka Z.
1914 *Stanowiska przedhistoryczne w dorzeczu Chodla i Żródeł w pow. Puławskim, gub. Lubelskiej*, Świat., t. 11, s. 80–83.
- Sedov V. V.
1982 *Vostočnye Slavjane v VI–XIII vv.*, Archeologija SSSR, Moskva.
- Skibiński S.
1961 *Zabytki archeologiczne powiatu chełmskiego*, [w:] J. Willaume (red.), *Ziemia chełmska*, Lublin, s. 140–152.
1970 *Obiekty archeologiczne z terenu powiatu Chełm w opisach archiwalnych*, WA, t. 35, s. 103–118.
- Szymański W.
1996 *Wkład Katedry Archeologii UMCS w poznanie starszych faz wczesnego średniowiecza (VI–I. poł. X w.)*, APŚ, t. 1, s. 255–259.
2000 *Trudne problemy w poznawaniu starszych faz wczesnego średniowiecza na ziemiach polskich*, [w:] M. Kobusiewicz, S. Kurnatowski (red.), *Archeologia i prehistoria polska w ostatnim półwieczu*, Poznań, s. 353–379.
- Taras H. (patrz: Wróbel H.)
1994 *Badania wykopaliskowe w Lublinie Dąbrowie*, Spr. UMCS, s. 24–26.
1998 *Lublin–Dąbrowa AZP 78-81/*, Inf. Arch. 1994, s. 76.
- Tarasiuk J.
1995 *Obrządek pogrzebowy na przykładzie wczesnośredniowiecznego cmentarzyska kurhanowego w Horodyszczu*, [w:] *Przygoda z archeologią*, Komarówka Podlaska, s. 44–48.
- Tyniec A., Zoll-Adamikowa H.
1990 *Stan i potrzeby badań nad wczesnośredniowiecznymi cmentarzyskami Małopolski*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Poznań–Wrocław–Warszawa, s. 212–223.

- Wachowski K.
1991 *Oddziaływania zachodnie na wytwórczość ostróg haczykowatych u Słowian*, PArch., t. 36, s. 85–107.
1997 *Śląsk w dobie przedpiastowskiej*, Wrocław.
- Wasowicz T.
1961 *Uwagi w sprawie osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Lubelszczyźnie*, APol., t. 6, s. 203–253.
- Wichrowski Z.
1994 *Tajemniczy kopiec*, „Regionalista”, nr 1, s. 24.
1999 *Zanim powstało państwo Piastów*, „Regionalista”, nr 13, s. 17–22.
- Wiśniecka K.
2001 *Szczekarków, stan. „Podmłynie” na tle osadnictwa wczesnośredniowiecznego w dolinie Wieprza między ujściem Bystrzycy a ujściem Tyśmienicy* (mps mgr UMCS), Lublin.
- Wróbel H. (Taras H.)
1989 *Cmentarzisko kurhanowe w Wielkopole, stan. 5, woj. chełmskie*, Spr. UMCS 1989 r., s. 34–37.
1990 *Cmentarzisko kurhanowe w Wielkopole, na stan. 5, gm. Urszulin*, Inf. Chełm 1989, nr 4, s. 11–13.
1993 *Wielkopole, gm. Urszulin, woj. chełmskie, st. 5*, AZP 75-88/42, Inf. Arch. 1989, s. 77–78.
- Zakościelna A., Gurba J.
1993 *Obiekt mieszkalny z początków wczesnego średniowiecza na stanowisku 28 w Świerszczowie Kolonii, woj. zamojskie*, „Archaeoslavica”, t. 2, s. 7–24.
- Zoll-Adamikowa H.
1962 *Wczesnośredniowieczne kopce – mogiły na obszarze Karpat*, AAC, t. 4, fasc. 1–2, s. 133–157.
1965 *Kornatka*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 2, cz. 2, s. 480.
1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, Cz. II. Analiza*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
1974 *Wyniki wstępnych badań wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Guciowie, pow. Zamość*, Spr. Arch., t. 26, s. 115–169.
- 1975 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. I. Źródła*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
1976 *Uwagi o sposobach badania wczesnośredniowiecznych kurhanów ciałopalnych*, AP, t. 21, s. 281–318.
1979 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. II. Analiza. Wnioski*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
1991 *Guciów*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 8, Suplementy i indeksy, część I: D–J, s. 187–188.
1997 *Stan badań nad obrzędowością pogrzebową Słowian*, SA, t. 38, s. 65–80.
2000 *Usytuowanie cmentarzy Słowian w środowisku (doba pogańska i pierwsze wieki po przyjęciu chrześcijaństwa)*, [w:] S. Moździoch (red.), *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu*, Spotkania Bytomskie 4, Bytom, s. 207–219.
- Żak J.
1959 *Najstarsze ostrogi zachodniosłowiańskie. Wczesnośredniowieczne ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza*, Warszawa–Wrocław.
- Żak J., Maćkowiak-Kotkowska L.
1988 *Studia nad uzbrojeniem środkowoeuropejskim w VI–X wieku. Zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza*, Poznań.
- Żaki A.
1974 *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław.
- Żółkowski S.
1988 *Materiały do badań nad osadnictwem pradziejowym i wczesnośredniowiecznym na obszarze dzisiejszego województwa białkopodlaskiego*, Biała Podlaska.
- Żurowski K., Mikołajczyk G.
1955 *Sprawozdanie z badań kurhanu we wsi Husynne w pow. hrubieszowskim w 1954 r.*, Spr. Arch., t. 1, s. 251–256.

PIOTR N. KOTOWICZ

THE STATE AND THE NEED OF RESEARCH ON THE EARLY MEDIEVAL CREMATION BURIALS IN THE AREA OF LUBLIN VOIVODSHIP

The paper contains basic information concerning the research problems connected with the early medieval cremation burials at the territory of Lublin voivodship. It first presents a comprehensive history of the long-standing research, having its origins in the 19th century. Initially, the studies in question were of amateur character. Only since the 20^{ies} of the last century, mainly in the period after the World War II, were they carried out more systematically and methodologically. The culmination of this stage is found in the summary monograph by H. Zoll-Adamikowa, which is still valid in many respects. The monograph closes a certain period in the studies of Slavic burial rites and points to new horizons and directions of development (H. Zoll-Adamikowa 1975; 1979). In the following years, we are dealing with intensified study of early medieval cremation barrows, however, mostly limited to small sondage trenches. These activities, within a hundred years, led to an identification of 40 more or less certain barrow cemeteries (Fig. 1) dated roughly to the period between the second half of the 7th and the 13th century. Around 680 barrows were recorded, of which 130 were archaeologically explored. Unfortunately, despite the existence of a rich data base, it is impossible to reach general conclusions concerning the local chan-

ges in the burial rites of the Slaves. IT is mostly due to the lack of comprehensive publications of the sites explored dozens of years ago. This concerns mainly the cemetery in Białka, Krasnystaw district, Horodyszczce, Włodawa district, Lipsko-Polesie, Zamość district, Wielkopole, Włodawa district, Wojciechów, Lublin district, Zalesie, Biała Podlaska district, and Zemborzyce (Lublin-Dąbrowa), Lublin district. It was, on the other hand, possible to ascertain that the area under discussion neatly fits a broader cultural province, described by H. Zoll-Adamikowa as area C of the Slavic cremation burial rites, which is characterised by a domination of urn graves placed on barrows, scanty grave furnishing and an occurrence of quadrangular timber constructions on periphery of the barrows (H. Zoll-Adamikowa 1979, p. 222–224). Additionally, there are 54 concentrations of barrows at the area of the Lublin voivodship (Fig. 2), which are viewed as early medieval, and which have never been studied. The explanation of their chronology, together with a more comprehensive study of the existing material could clarify the paths of development of the burial rites of the pagan Slavs at this particularly rich in sepulchral features area. This however requires a separate research project.